

Kunnskapsdepartementet

Kartlegging av fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne

Rapport
September 2008

Kunnskapsdepartementet

Kartlegging av fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjons- evne

Innholdsfortegnelse

Oversikt over figurer og tabeller	III
1. Innledning	1
1.1 Bakgrunn	1
1.2 Formål	2
1.3 Rammebetingelser	2
1.4 Leserveiledning	4
2. Sammendrag – konklusjoner og anbefalinger	5
2.1 Forekomst av tilbud: Frivillighet og kommunestørrelse	6
2.2 Alle ønsker valgfrihet	7
2.3 Barrierer og drivkrefter – (u)tilgjengelighet og (manglende) menneskelige ressurser	8
2.4 Samlet vurdering og anbefalinger	8
3. Gjennomføring av kartleggingen - metode og begreper	10
3.1 Utvelgelse av undersøkelsesenheter	10
3.2 Datagrunnlag	10
3.2.1 Skandinaviske erfaringer	12
3.3 Metodologiske utfordringer	12
3.4 Begrepsavklaring	13
4. Fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne - en oversikt over eksisterende tilbud	17
4.1 Beskrivelse av fylkeskommunene i kartleggingen	17
4.2 Beskrivelse av casekommunene	18
4.2.1 Økonomi og demografi	18
4.2.2 Politiske prioriteringer innen skole-, fritids- og kultursektoren	20
4.3 Fritidstilbudet i de fem casekommunene	22
4.3.1 Casekommune 1	23
4.3.2 Casekommune 2	24
4.3.3 Casekommune 3	26
4.3.4 Casekommune 4	27
4.3.5 Casekommune 5	28
5. Innhold og tilrettelegging av tilbudet: Eksisterende versus ønsket tilbud	30
5.1 Hvem har størst og minst nytte av det eksisterende tilbudet?	30
5.2 Hva er et godt tilbud?	31
5.3 Hva kjennetegner et godt tilbud?	32
5.4 Utdypningstema 1: SFO	34
5.4.1 Styrker og svakheter ved SFO	37
5.5 Fritidstilbudet til elever med nedsatt funksjonsevne på ungdoms- og videregående trinn	41
5.6 Andre "etter skole"-tilbud	42
5.6.1 Organisering og finansiering av "etter skolen"-tilbud	43

5.7	Utdypningstema 2: Støttekontaktordningen (SKO)	45
5.7.1	Styrker og svakheter ved SKO – den gode "match" versus mangel på personer og kontinuitet	45
5.8	Utdypningstema 3: Hjelpemidler	46
5.8.1	Styrker og svakheter – gode hjelpemidler, lang ventetid	46
6.	Barrierer og drivkrefter for bruk av tilbud	48
6.1	Barrierer for bruk av tilbud	48
6.1.1	Fysisk tilgjengelighet	48
6.1.2	Økonomi – på system- og individnivå	49
6.1.3	Utfordringer knyttet til rekruttering og kontinuitet	49
6.1.4	Transport	50
6.1.5	Holdninger – manglende kunnskap, manglende bevissthet	51
6.1.6	Informasjonstilgang	51
6.1.7	Foreldre/ pårørende	52
6.1.8	Koordinering og IP	52
6.2	Drivkrefter	53
6.2.1	Råd for funksjonshemmede	53
6.3	Ledsagerordningen	54
6.3.1	Ildsjeler – foreldre, pårørende og frivillige	55
7.	Fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne – noen oppsummerende betraktninger	56
7.1	Eksisterende fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne	56
7.2	Ønsker og behov til barn og unge med nedsatt funksjonsevne	56
7.3	Barrierer og drivkrefter	57
7.4	Anbefalinger til arbeidet med å utrede ulike modeller til brukergruppen	58
7.4.1	Ta utgangspunkt i barn og unges behov	58
7.4.2	Styrk SFO	58
7.4.3	Styrk støttekontaktordningen	59
7.4.4	Inkluder transport i fritidstilbudet	59
7.4.5	Stimulér til økt samarbeid mellom kommuner og frivillig sektor	60
7.4.6	Gjør informasjon lettere tilgjengelig	60
7.4.7	Styrk informasjon overfor minoritetsspråklige foreldre	61
7.4.8	Oppfordre Råd for funksjonshemmede til å styrke fokuset på barn og unge med nedsatt funksjonsevne	62
8.	Referanser	63

Oversikt over figurer og tabeller

Oversikt over figurer og tabeller	III
Figur 4.1 Antall barn og unge som mottar grunn- og/ eller hjelpestønad	19
Figur 4.2 Antall innbyggere	19
Figur 4.3 Andel minoritetsspråklige	20
Figur 4.4 Netto driftsutgifter til grunnskole/SFO	21
Figur 4.3 Netto driftsutgifter til aktivitetstilbud barn og unge per innbygger 6-18 år	21
Tabell 4.1: Antall fritidsklubber, ferieklubber, musikkverksted, medieverksted ol.	21
Tabell 4.2 Fritidstilbud i casekommune 1	23
Tabell 4.3: Fritidstilbud i casekommune 2	24
Tabell 4.4: Fritidstilbud i casekommune 3	26
Tabell 4.5: Fritidstilbud i casekommune 4	27
Tabell 4.6: Fritidstilbud i casekommune 5	28
Tabell 5.1: Det gode tilbud	31
Tabell 5.2: Kjønnetegnet på et helhetlig godt fritidstilbud	32
Figur 5.1: Foreldrebetalingssatser	35
Tabell 5.3: Organisering av SFO	36
Figur 5.2: Andel ansatte i SFO med lærerutdanning, førskoleutdanning eller fagutdanning i barne- og ungdomsarbeiderfaget	40

1. Innledning

Rambøll Management har på oppdrag for Kunnskapsdepartementet gjennomført en kartlegging av fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Kartleggingen ble foretatt i perioden fra 13. juni til 22. oktober. Kartleggingen ble gjennomført ved hjelp av casestudier i fem fylkeskommuner, tre kommuner og to bydeler i Norge. Formålet med kartleggingen er å danne et kvalitativt godt og helhetlig kunnskapsgrunnlag for å utarbeide fremtidige modeller for fritidstilbud for denne gruppen. Fritidstilbud forstås her som det helhetlige fritidstilbud generelt, herunder skolefritidsordningen (SFO), tilrettelagte aktiviteter og ordinære fritidsaktiviteter. Kartleggingen er avgrenset til å omhandle fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne i grunn- og videregående skole.

1.1 Bakgrunn

Barn og unge med nedsatt funksjonsevne er en heterogen gruppe. Noen har stort behov for tilrettelagte og sammensatte tjenester, mens andre har et funksjonsnivå som tilsier at de kun har behov for mindre tilrettelegging av tilbud og tjenester. Variasjonen i behov tilsier at det er særlig krevende å gi gode og hensiktsmessige tilbud. Derfor konkluderer også et antall studier med at det ikke er formålstjenlig å betegne personer med nedsatt funksjonsevne som en gruppe, men at forskjell i livsvilkår og oppvekstsituasjon må tas i betraktning i utforming av tilbud¹.

Barn med nedsatt funksjonsevne og de enkelte barns familier har gjerne behov for bistand fra ulike deler av hjelpeapparatet. Dette kan innebære tiltak og tjenester av medisinsk, sosial, teknisk, økonomisk eller pedagogisk karakter, som medfører at barna og deres familier kommer i kontakt med en rekke instanser, både offentlige og private. I følge rapport fra TaKT²-prosjektet opplever mange foreldre manglende koordinering og samordning i hjelpeapparatet. I tillegg oppleves det som tids- og ressurskrevende å orientere seg i hvilke støtteordninger og – tiltak som kan være aktuelle. Flexibilitet, normalisering og handlekraft hos personer i hjelpeapparatet etterspørres for å utforme et bedre tilbud til denne gruppen barn og unge og deres foreldre/ pårørende.³

Flere studier fremhever at fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne lenge har vært et underprioritert område ettersom oppfylging av primærbehov har hatt førsteprioritet. Det viser seg imidlertid at det å få oppfylt primærbehov ikke er tilstrekkelig for å oppnå god livskvalitet. Fritiden, særskilt den organiserte fritiden, er betydningsfull fordi den utgjør en viktig sosialiseringsarena for barn og ungdom⁴.

¹ Grue 1991.

² Forkortelse av *Tilrettelegging av det Kommunale Tjenestetilbudet*, i regi av det daværende Sosial- og helsedirektoratet (SHdir).

³ SHdir 2007b.

⁴ Grue 1989.

Studier viser også at barn og unge med nedsatt funksjonsevne oftere er ensomme og har færre venner enn funksjonsfriske barn og ungdom⁵.

1.2 Formål

Formålet med denne undersøkelsen er å kartlegge fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Kartleggingen har til hensikt å danne et kunnskapsgrunnlag som skal inngå i Kunnskapsdepartementets arbeid med å utarbeide fremtidige modeller for barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Mer konkret skal kartleggingen besvare tre hovedspørsmål:

- Hvilke typer av fritidstilbud har skolebarn med nedsatt funksjonsevne i dag?
- Hvilke behov og ønsker har skolebarn med nedsatt funksjonsevne, inkludert behovet til det enkelte barns familie?
- Hvilke opplevde barrierer hindrer at ønsket fritidstilbud ikke benyttes eller benyttes mindre enn ønsket?

1.3 Rammebetingelser

Rammebetingelser er med på å påvirke fritidstilbudet til det enkelte barn og mulighetene barnet har til å benytte seg av ulike tilbud. På individnivå påvirkes særlig fritidstilbudet av barnets type, eller typer, av funksjonsnedsettelse(r), samt barnets foreldre/ pårørende. På regionsnivå legger både bydel, kommune og fylke rammer for fritidstilbudet. På systemnivå er det særskilt staten, men også samfunnet for øvrig, som legger en rekke rammebetingelser for hvilke tilbud som finnes. Dette innebærer blant annet at hver enkelt kommune og/eller bydel har visse lovpålagte oppgaver som skal tilbys brukere nasjonalt, mens kommunen og/eller bydelen står fritt til å organisere tiltak eller organisere tilbudet slik de ønsker innen visse områder. Dette innebærer også at noen oppgaver ligger hos kommune, andre hos fylket eller regionen.

Videre eksisterer det på tvers av de vertikale nivåene en rekke politiske, juridiske og økonomiske rammebetingelser for fritidstilbud. Politiske prioriteringer på nasjonalt så vel som lokalt nivå legger føringer for hvilke(t) tilbud som en hver tid ses som nødvendige og hensiktsmessige, i tillegg til økonomiske forhold. Dette innebærer at forhold som kommuneøkonomi vil påvirke tilbudet og det antas at det som betegnes som "rike" kommuner har et bedre utviklet tilbud til personer med nedsatt funksjonsevne enn "fattigere" kommuner. Men også demografiske forhold har betydning for tilbudet, slik som kommunestørrelse, innbyggertall og bosettingsstruktur. Endelig legger lover, regler og forskrifter føringer for fritidstilbudet. Bestemmelser om fritidstilbud er ikke nedfelt i en egen lov, men spredt over flere lovområder. Barne- og likestillingsdepartementet har det overordnede ansvaret for å koordinere politikken for personer med nedsatt funksjonsevne. Dette gjelder blant annet sekretariatsfunksjonen for statssekretærutvalget, samt ansvaret for koordineringsgruppen på administrativt nivå under statssekretærutvalget. De lovene som legger føringer for innhold og utforming av fritidstilbud er i særdeleshet:

⁵ NOVA (2002)

- *Lov om folketrygd*⁶, som regulerer utbetaling av grunn- og hjelpestønad til barn og unge. Grunnstønad ytes til et medlem som på grunn av varig sykdom, skade eller lyte, har nødvendige ekstrautgifter. Hjelpestønad ytes til et medlem som på grunn av varig sykdom, skade eller lyte, har behov for særskilt tilsyn og pleie.
- *Opplæringsloven*⁷, som omhandler SFO, pålegger kommunene å ha et skolefritidstilbud før og etter skoletid for alle elever fra og med 1. til og med 4. trinn. Ytterligere stadfester loven at barn med særskilte behov skal ha et skolefritidstilbud før og etter skoletid fra og med 1. til og med 7. klassetrinn. SFO finansieres hovedsakelig gjennom foreldrebetaling. Loven stadfester videre rett til spesialundervisning i grunnskole og videregående skole, betinget av at eleven *"ikkje har eller ikkje kan få tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbodet"*. Videre stadfester den rett på skoleskyss grunnet funksjonshemming, uavhengig av avstanden.
- *Pasientrettighetsloven*⁸ fastsetter hvilke individuelle rettigheter pasienter har i forhold til helsevesenet. Pliktsubjekter etter loven er primærhelsetjeneste, spesialisthelsetjeneste, tannhelsetjeneste og private institusjoner som er knyttet til regionale helseforetak. Loven fastslår også rett til pasienters rett til hjelp fra kommunehelsetjenesten.
- *Kommunehelsetjenesteloven*⁹ gir enhver rett til nødvendig helsehjelp i kommunen han eller hun bor eller oppholder seg midlertidig. Loven omfatter allmennhelsetjenesten, rehabiliteringstjenesten, helsestasjoner, skolehelsetjenesten og sykehjem.
- *Lov om råd eller anna representasjonsordning i kommunar og fylkeskommunar for menneske med nedsatt funksjonsevne*. Etter denne loven skal kommunene og fylkeskommunene sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne blir sikret åpen, bred og tilgjengelig medvirkning i saker som er særlig viktige for personer med funksjonsnedsettelse¹⁰.
- *Ny handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet og Ot.prop. nr. 44 (2007-2008) Om lov om forbud mot diskriminerings av personer med nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)* og nå den nylige vedtatte loven, skal sikre at universell utforming og tilgjengelighet for personer med funksjonsnedsettelse.
- *FN-konvensjonen om rettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne*, bidrar med et folkerettslig lovverk for å sikre rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne¹¹.
- *Sosialtjenesteloven*¹² hjemler både rett til økonomisk stønad og sosiale tjenester. I følge loven plikter kommunene blant annet å tilby praktisk bistand

⁶ Lov om folketrygd (1997)

⁷ FFO [11.07.08]

⁸ BLD [11.07.08]

⁹ Ibid.

¹⁰ Lov om råd eller anna representasjonsordning for menneske med nedsett funksjonsevne (2005)

¹¹ Frambu [20.9.08]

op opplæring, herunder brukerstyrt personlig assistanse (BPA), avlastningstiltak, støttekontakt, plass i institusjon eller omsorgsbolig og omsorgslønn.

- *Plan- og bygningslovgivningen*¹³ innvirker også på muligheten til å benytte fritidstilbud, men mye av området reguleres nå også gjennom diskriminerings- og tilgjengelighetsloven.

1.4 **Leserveiledning**

Rapporten er strukturert på følgende måte:

Kapittel 2: Sammendrag – konklusjoner og anbefalinger

Kapittel 3: Gjennomføringen av kartleggingen

Kapittel 4: Fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne – en oversikt over eksisterende tilbud

Kapittel 5: Innhold og tilrettelegging av tilbud – eksisterende versus ønsket tilbud

Kapittel 6: Barrierer og drivkrefter for bruk av tilbud

Kapittel 7: Fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne – noen oppsummerende betraktninger

¹² BLD [11.07.08]

¹³ Ibid

2. Sammendrag – konklusjoner og anbefalinger

Rambøll Management har på oppdrag for Kunnskapsdepartementet gjennomført en kartlegging av fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Oppdraget er gjennomført i perioden juni til oktober 2008. Kartleggingen fokuserer på tre overordnede problemstillinger:

- Hvilke type fritidstilbud har barn og unge med nedsatt funksjonsevne?
- Hvilke ønsker og behov har barn og unge med nedsatt funksjonsevne, inkludert behovet til den enkelte familie?
- Hvilke opplevde barrierer hindrer at ønsket fritidstilbud ikke benyttes, eller benyttes mindre enn ønsket?

Kartleggingen har blitt gjennomført ved hjelp av casestudier i fem fylkeskommuner, tre kommuner og to bydeler i Norge. Det er gjennomført til sammen 68 intervjuer med relevante aktører. Informantene er kommunalt ansatte som arbeider med tilrettelegging av tilbud til personer med nedsatt funksjonsevne, rådgivere i Pedagogisk-psykologisk tjeneste (PP-tjenesten) i grunn- og videregående skoler, ergoterapeuter eller fysioterapeuter innen kommune- eller spesialisthelsetjeneste, representanter for Råd for funksjonshemmede, ansatte i NAV hjelpemiddelsentral, foreldre til barn med funksjonsnedsettelse, samt representanter fra politisk-administrativt nivå i casekommunenes hjemfylker og på departements- og direktoratsnivå. Sammenligning av funn fra intervjuene vitner, kanskje overraskende, om generelt stor enighet på tvers av styringsnivåer og informantgrupper når det gjelder hvordan fritidstilbudet til denne gruppa barn og unge oppleves, og hva som oppfattes å være barrierer og drivkrefter i hhv. forekomst, avbenyttelse og utvikling av tilbud.

Kartleggingen gir et bilde av hva slags fritidstilbud som finnes i et utvalg norske kommuner og bydeler, og hva som fremtrer som de viktigste drivkreftene og barrierene når det gjelder forekomst og avbenyttelse av tilbud. Det skal imidlertid understrekes at funn fra casestudiene ikke alene kan utgjøre et beslutningsgrunnlag – for å få et helhetlig bilde av fritidstilbudet til denne gruppa barn og unge fordres en langt mer omfattende kartlegging enn det rammene for denne studien åpner for. Til tross for dette er inntrykket fra de fem kommunene at det er mange av de samme trekkene som går igjen når det gjelder hva som oppleves som et godt fritidstilbud og hva som fremtrer som drivkrefter og barrierer. Det er også et gjennomgående trekk av kunnskapen om dette feltet på fylkesnivå er begrenset og at for å få grep om hvilke tilbud som finnes må en se på hvilke tilbud som finnes på kommune- og/ eller bydelsnivå.

Muligheten for å delta i fritidsaktiviteter er en vesentlig del av barn og unges liv¹⁴ og påvirker livskvaliteten i betydelig grad. Fritidsaktiviteter kan enten være organisert, slik som ukentlige sportsaktiviteter, klubb- eller foreningsaktiviteter, eller uorganisert, i form av kinobesøk, konserter, bruk av biblioteker osv. Erfaringer fra Norge, Sverige og Danmark tilsier at barn og unge med nedsatt funksjonsevne i mindre grad enn funksjonsfriske barn benytter seg av organiserte og uorganiserte tilbud¹⁵. Deltakelse i fritidsaktiviteter er imidlertid viktig som sosialiseringsarena idet det innebærer et sosialt fellesskap med andre barn og unge.

Opplevelsen av å høre til et fellesskap og å være anerkjent som individ i fellesskap har stor betydning for den psykososiale utviklingen. Derfor opplever mange barn og unge med nedsatt funksjonsevne i realiteten bli en dobbelt belastning, fordi ensomhet og sosial ekskludering kommer i tillegg til den opprinnelige funksjonsnedsettelsen. Dette er et forhold som særlig fremtrer i takt med økt alder. Flere av informantene i kartleggingen oppgir at det gjerne fremtrer et skille i 12-14-årsalderen, eller når puberteten inntreffer, og behovet for uavhengighet øker, samtidig med at interesser ofte også endres. Det vi kan definere som "annerledeshet" blir tydeligere med alderen, noe som i mange tilfeller får negative konsekvenser for unge med nedsatt funksjonsevne. Det blir vanskeligere å "henge med" funksjonsfriske venner, og opplevelsen av å være annerledes og "utenfor" øker. Samtidig skal det understrekes at informantene i kartleggingen i stor grad oppgir at barn og unges interesser – ikke alder og type funksjonsnedsettelse – er utgangspunkt for hvilke fritidstilbud som finnes, hvilke tilbud som etableres og endelig hvilke tilbud som benyttes.

2.1 Forekomst av tilbud: Frivillighet og kommunestørrelse

Kartleggingen av fritidstilbudet i de fem fylkes- og casekommunene viser at det er stor variasjon i fritidstilbudet.

Funnene fra kartleggingen antyder at det er lite fokus på fritidstilbudet til barn og unge ved fylkesmannsembetene og i fylkeskommunene. Fylkeskommunen har ansvar for to beslektede områder når det gjelder unge med nedsatt funksjonsevne, nærmere bestemt videregående opplæring og kultur, men fritidstilbudet som sådan faller utenfor fylkeskommunens virkeområde. Til tross for at det er gjennomført en rekke intervjuer med ansatte som arbeider med ovennevnte politikkområder i fylkeskommuner, fylkesmannsembeter og i videregående skoler, er inntrykket at dette er et lite prioritert område på fylkesnivå. Kommune- og bydelsnivået fremtrer som det nivået som best kjenner brukergruppen, og intervjuer med informanter herfra har derfor utgjort det viktigste datagrunnlaget i denne kartleggingen.

Noen kommuner har brede og sammensatte tilbud, mens andre har svært få valgmuligheter. De lovpålagte tilbudene, slik som SFO, støttekontaktordning og avlastning, tilbys i alle kommuner og bydeler. Hvordan casekommunene, og for eksempel den enkelte SFO, organiserer og gir disse tilbudene innhold, varierer imidlertid. Videre er det betydelige variasjoner i organiserte støttetiltak. Kartleggingen viser at noen

¹⁴ CLH (2007).

¹⁵ CLH (2007, 2002); Rinnan (2007).

kommuner har flere og varierte tilbud, fra friluftsgupper til kokkekurs, mens andre kommuner med mindre tilbud har få organiserte aktiviteter. I tillegg er det stor variasjon i hvor omfattende tilbudet fra frivillig sektor er. I de kommuner hvor det er samarbeid mellom kommunen og de frivillige aktørene, oppgis det at dette styrker tilbudet.

Kartleggingen antyder at faktorer som kommunestørrelse og økonomi har betydning for omfanget av fritidstilbud. Mindre sentraliserte kommuner med spredt bosetting har færre tilbud enn store kommuner. Én av casekommunene skiller seg ut ved å ha et omfattende fritidstilbud og sterk kommuneøkonomi. Kartleggingen innebærer imidlertid ingen kausalanalyse av sammenheng mellom økonomi og fritidstilbud. Hvorvidt sterk kommuneøkonomi korrelerer med et bredt fritidstilbud gir heller ikke kartleggingen grunn til å si noe om, men vi registrerer at den "rikeste" kommunen som inngår i kartleggingen også er den som har det mest omfattende tilbudet til denne gruppa barn og unge. Sannsynligvis er (sterk) kommuneøkonomi bare én av flere faktorer som kan tenkes å telle positivt når det gjelder å frembringe fritidstilbud til denne gruppa barn og unge. I kommuner med lavere innbyggertall er det av naturlige årsaker vanskeligere å lage tilbud som er tilpasset barn og unges interesser og diagnoser innenfor én enkelt kommune. Studier fra Danmark og Sverige viser de samme sammenhengene mellom tilbud og kommunestørrelse, men funnene tilsier at begge land har færre og mindre utviklede tilbud til denne gruppen barn og unge.

2.2 **Alle ønsker valgfrihet**

Kartleggingen har vist at det er noen grupper som lettere faller utenfor fritidstilbud enn andre grupper. Dette er særlig barn og unge med mindre synlige funksjonsnedsettelse, slik som hørselshemmede og svaksynte, barn og unge med sjeldne funksjonsnedsettelse, barn og unge med multihandikapp og svært kompliserte diagnoser, barn med atferds- og konsentrasjonsvansker, fysisk funksjonsnedsettelse og minoritetsspråklige barn og unge med funksjonsnedsettelse.

Det er imidlertid mange sammenfallende trekk når det gjelder de ønsker og behov som formidles i kartleggingen. Felles for de fleste barn og unge er at de ønsker valgmuligheter. Barn og unge med nedsatt funksjonsevne er ikke en homogen gruppe, og i likhet med funksjonsfriske barn ønsker de seg bredde og variasjon i fritidstilbudet. Selv om dette kan virke innlysende, fremkommer det i kartleggingen at dette ofte ikke ivaretas i tilstrekkelig grad.

Kommunene tilbyr i dag en rekke sentralt pålagte tilbud, slik som SFO, støttekontaktordning, avlastning og hjelpemidler. Over halvparten av alle kommuner tilbyr i dag også ledsagerordning. Kartleggingen har imidlertid vist at innholdet og organiseringen av tilbudene varierer, og fungerer mer eller mindre godt i forskjellige kommuner og bydeler. Det er særskilt stort forbedringspotensial når det gjelder SFO, støttekontaktordningen og transport.

2.3 **Barrierer og drivkrefter – (u)tilgjengelighet og (manglende) menneskelige ressurser**

Kartleggingen har vist at arbeidet når det gjelder universell utforming og tilgjengelighet har bedret seg de siste årene, blant annet grunnet arbeidet i forbindelse med diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Likevel møter barn og unge med funksjonsnedsettelse flere barrierer som hinder de fra å ha et fritidstilbud på lik linje med funksjonsfriske barn, og fra å benytte eksisterende tilbud i den grad de ønsker. Barrierer er fysisk utilgjengelighet, mangel på økonomiske og menneskelige ressurser, utfordringer når det gjelder transport til og fra fritidsaktiviteter, mangel på informasjon eller dårlig informasjonstilgang, manglende kapasitet og ressurser hos foreldre eller andre pårørende og sviktende koordinering og ansvar for IP.

Til tross for dette, har kartleggingen vist at det også finnes mange gode fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne og at mange synes å være fornøyde med tilbudet. Råd for funksjonshemmede spiller en viktig rolle som "vaktbikkje" i kommunene og i bydelene når det gjelder å skape økt bevisstgjøring rundt behovene til personer med funksjonsnedsettelse, særskilt i saker som gjelder universell utforming og tilrettelegging av fysiske områder. Dette arbeidet er viktig fordi det i en rekke tilfeller er det mangel på kunnskap om hvordan tilrettelegge for ulike funksjonsnedsettelse som skaper barrierer. I kartleggingen fremtrer rådene som en positiv drivkraft og vi vil oppfordre til at de i sitt videre arbeid styrker fokuset på barn og unge med nedsatt funksjonsevne.

Videre finnes det en rekke "ildsjeler" som skaper gode tilbud for barn og unge. Foreldre, pårørende og frivillige - som enkeltpersoner eller foreninger, organisasjoner og idrettslag - er pådrivere både når det gjelder å formidle ønsker og behov og i forhold til å organisere fritidsaktiviteter. Videre finnes det flere ansatte i kommunalforvaltningen som jobber med tilrettelegging og støttetiltak og som skaper gode tilbud innenfor de økonomiske rammene de er gitt. Denne gruppen opplever likevel ofte at de ønsker å skape mer enn det som er mulig innenfor eksisterende rammer. Flere andre aktører og instanser er også med på å lage gode tilbud. Til slutt viser kartleggingen at ledsagerordningen anses som meget viktig ordning, da den bidrar til at barn og unge i større grad kan benytte fritidstilbud uten at behovet for støtte skaper en merutgift for familien.

2.4 **Samlet vurdering og anbefalinger**

Denne kartleggingen baserer seg på casestudier i fem fylkeskommuner, tre kommuner og to bydeler, supplert med studier av relevante dokumenter og statistikk fra SSB og KOSTRA. Til tross for at det ikke kan trekkes bastante konklusjoner på grunnlag av funn fra et begrenset antall casestudier, vurderer vi allikevel at kartleggingen gir et bilde av det eksisterende fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne og hvilke hensyn som bør legges til grunn i det videre arbeidet med å utrede ulike modeller for fritidstilbud. På bakgrunn av funnene fra kartleggingen anbefaler Rambøll Management at det legges vekt på å

- ta utgangspunkt i barn og unges *behov*
- styrke skolefritidsordningen (SFO)

- styrke støttekontaktordningen
- inkludere tilbud om (gratis) transport i fritidstilbudet
- stimulere til økt samarbeid mellom kommunal og frivillig sektor
- gjøre informasjonen om de ulike tilbudene lettere tilgjengelig
- styrke informasjonen overfor minoritetsspråklige foreldre
- oppfordre Råd for funksjonshemmede til å styrke fokuset på barn og unge med nedsatt funksjonsevne

3. Gjennomføring av kartleggingen - metode og begreper

Kartleggingen er i hovedsak en kvalitativ studie hvor vi har utført casestudier i fem fylkeskommuner og tre kommuner og to bydeler (betegnet som casekommuner). Her har vi gjennomført intervjuer med brukere, representanter fra politisk-administrativ ledelse på fylkesnivå og representanter fra kommunalt utførernivå. I tillegg har vi gjennomført innledende intervjuer med representanter fra berørte departementer, direktorater og interesseorganisasjoner.

3.1 Utvelgelse av undersøkelsesenheter

For å ivareta Kunnskapsdepartementets ønske om å fange opp et bredt spekter av fritidstilbud/tjenester ble tre variabler lagt til grunn ved utvelgelse av casekommuner, nærmere bestemt

1. *antall barn/unge som mottar grunn- og/eller hjelpestønad*
2. *geografisk beliggenhet*
3. *fordeling mellom by og land*

I tillegg søkte vi å få en forholdsvis jevn fordeling mellom kommuner og bydeler med hhv. få versus mange *ressurser*, her forstått som både økonomiske og menneskelige ressurser. Videre ønsket vi at noen av enhetene innholdt en større *andel innbyggere med minoritetsbakgrunn*.

På bakgrunn av ønske fra informanter, samt temaets sensitivitet, har vi valgt å anonymisere undersøkelsesenheter, dvs. fylkeskommunene og casekommunene som inngår i kartleggingen. Vi vurderer at dette har bidratt til å styrke datas reliabilitet, da informanter opplever at de lettere kan snakke åpent om forhold i sin kommune/bydel uten frykt for at personer eller instanser vil kunne gjenkjennes.

3.2 Datagrunnlag

Datagrunnlaget i denne bygger på tre datakilder som delvis overlapper hverandre, noe som styrker funnenes reliabilitet. De tre datakildene er dokumenter, statistikk og intervjuer.

Dokumentstudiene har tatt for seg en rekke publikasjoner som er relevante for undersøkelsens problemstillinger. Disse inkluderer blant annet forskning på barn og unge med funksjonshemninger, rapporter og utredninger, lovverk og politikk på området, Internettsider og annet relevant materiale. Formålet med dokumentstudiene er tredelt. Delvis var dokumentstudiene viktige i forberedelsesfasen med tanke på å fange opp relevante spørsmål og problemstillinger til intervjuene. Derrest var dokumentstudiene viktige for å kartlegge politiske, juridiske og politiske rammebeting-

elser. Endelig har funn fra dokumentstudiene vært viktig som et sammenligningsgrunnlag for funn fra intervjuene. En oversikt over referanser er lagt ved i kapittel 8.

Registerdata fra Statistisk sentralbyrå (SSB) utgjorde den andre datakilden vår. Vi har særlig benyttet oss av SSBs KOSTRA¹⁶-statistikk for å finne nøkkeldata om casekommunene når det gjelder økonomi, samt ressurser og prioriteringer innen skole, kultur og fritid for å innhente informasjon som kunne forberede til casestudiene. Samtidig har vi også innhentet data fra SSB om antall mottakere av grunn- og hjelpestønad for å få et bilde av forventet etterspørsel etter fritidstilbud i casekommunene. Vi har også innhentet statistikk fra Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO) v/ Rettighetscenteret. Statistikken omhandler antall henvendelser til senteret, men da dataene herfra i svært liten grad inneholder informasjon om fritidstilbud har vi ikke benyttet den videre i kartleggingen.

Intervjudata utgjør den tredje datakilden. I den forberedende fasen har vi gjennomført innledende intervjuer med representanter for politisk og administrativt nivå, og fra de politiske interesseorganisasjonene for personer med nedsatt funksjonsevne. Det ble gjennomført innledende intervjuer med følgende instanser:

- Barne- og likestillingsdepartementet
- Kunnskapsdepartementet
- Arbeids- og likestillingsdepartementet
- Helse- og omsorgsdepartementet
- Helsedirektoratet
- Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon
- Funksjonshemmede Barns Foreldreforening

Videre har Rambøll Management gjennomført 68 kvalitative intervjuer i fylkeskommunene og casekommunene. Vi har - i tråd med ønsket om en kartlegging av det *helhetlige* fritidstilbudet og ønsker om å kartlegge ønsker, behov og barrierer - intervjuet et bredt spekter av aktører/instanser. I kartleggingen inngår intervjuer med representanter fra følgende instanser:

- Fylkesmenn/ representanter fra fylkesmannsembetene
- Fylkeskommunene v/ utdannings- og kulturavdelingene
- Kommuner
- PP-tjenesten (både grunn- og videregående opplæring)
- Spesialisthelsetjeneste/Rehabilitering
- Råd for funksjonshemmede
- NAV hjelpemiddelsentraler
- SFO
- Foreldre/Pårørende til barn med nedsatt funksjonsevne

¹⁶ *KOMMUNE-STAT-RAPPORTERING*, et nasjonalt informasjonssystem som gir informasjon om kommunal og fylkeskommunal virksomhet. For mer informasjon se <http://www.ssb.no/kostra/>

3.2.1 Skandinaviske erfaringer

Konsulentselskapet har også innhentet og analysert dokument- og intervjudata fra Sverige og Danmark. Formålet med denne datainnsamlingen var å undersøke hvorvidt det forelå noen særskilt gode skandinaviske erfaringer og eksempler på "beste praksis" når det gjelder fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Datamaterialet tyder på at de generelle offentlige tilbudene er noenlunde de samme, slik som avlastning, støtte- eller fritidskontakter og SFO. Videre tyder funnene på at en står overfor de samme problemstillinger og utfordringer i Sverige og Danmark. Dette gjelder for eksempel problemstillinger knyttet til transport, assistenters/støttekontakters rolle og SFO.

Imidlertid viser studiene at noen områder av tilbudet er *mindre* utviklet enn i Norge. Verken dokumentstudier eller intervjuer har resultert i noen "beste praksis"-eksempler. Datamaterialet peker altså dit hen at svenske og danske kommuner i mindre grad tilbyr organiserte fritidsaktiviteter. I Sverige, sier blant annet en ansatt ved *Handikappförbunden* at de fleste kommuner mangler egne fritidstilbud for barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Det gjelder særlig små kommuner. Også i Danmark har kommunestørrelse betydning for tilbudet¹⁷.

Til tross for et omfattende dokumentstudium og intervjudata fra kompetansesentra for personer med nedsatt funksjonsevne tilsier funnene at det er få eksempler på beste praksis på området. Inntrykket er at tilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne gjennomgående er mindre utviklet i Sverige og Danmark enn i Norge.

3.3 Metodologiske utfordringer

Denne rapporten baserer seg på tre datakilder: intervjudata, dokumentdata og statistikk. Den primære datakilden er intervjuer, noe som er hensiktsmessig for å innhente dybdekunnskap om temaet. Det er imidlertid utfordrende å foreta generaliseringer på grunnlag av kvalitative data. Det viktige i denne studien har imidlertid vært å kartlegge og beskrive praksisfeltet og erfaringer som er gjort i de 5 fylkeskommunene og casekommunene, samt innhente erfaringer fra de skandinaviske landene. Til tross for at studien omfatter et begrenset utvalg undersøkelsesenheter tror vi at funnene fra kartleggingen også vil kunne gjenfinnes i andre fylkeskommuner, kommuner og bydeler. Mange av funnene fra casestudiene understøttes også av funn fra dokumentstudiene.

Av hensyn til brukere, pårørende og ansatte i kommuner og fylker, er informanter og undersøkelsesenheter anonymisert. Rambøll Management erfarte tidlig i prosessen at enkelte personer og instanser opplevde det som vanskelig å stille til intervju uten en garanti om anonymisering. Som nevnt tidligere tror vi at dette hovedsakelig har styrket datas reliabilitet ved at informantene har tillatt seg å være mer åpne og kritiske enn de ville ha vært dersom casekommunene ville ha blitt navngitt.

¹⁷ CLH (2002)

Når det gjelder informanter/ intervjuobjekter har vi snakket med et betydelig antall aktører fra ulike instanser. Det har imidlertid vært utfordrende å finne frem til personer som oppfatter at de kan uttale seg om feltet. Dette gjelder ikke minst fylkesmennene. Rambøll Management har vært i kontakt med alle fylkesmannsembeter, men bare én fylkesmann har ønsket å stille til intervju. Den gjennomgående begrunnelsen har vært at fylkesmennene føler at de ikke har god nok kjennskap til temaet. Vi har derfor som sekundær strategi intervjuet andre representanter fra fylkesmannsambetet, for eksempel ansatte i utdanningsavdelingen. I enkelte av fylkene har også dette vært utfordrende, da disse også oppgir å ha lite kjennskap til temaet og ikke har ønsket å la seg intervjuet. Dette bekrefter inntrykket at det er lite kunnskap og fokus på problemstillingen ved fylkesmannsambetene.

Barn og unge med nedsatt funksjonsevne har ikke vært informanter i denne kartleggingen. Bakgrunnen for dette er at oppdraget ikke er en brukerundersøkelse, noe som ville ha fordret helt andre tids- og økonomiske rammer enn det som er tilfelle her. Vi har i stedet konsentrert oss om å intervjuet informanter som arbeider med utforming og tilrettelegging av fritidstilbudet, og som derfor ville kunne si noe om omfang og innhold av eksisterende tilbud, samt hvilke behov, ønsker og opplevde barrierer for bruk av tilbud som formidles til dem fra brukergruppen. I tillegg har vi vurdert at foreldre og de øvrige informantene har kunnet formidle innspill, behov og ønsker fra barn og unge når det gjelder hvilke fritidstilbud denne gruppa benytter og hvilke behov og ønsker som bør legges til grunn for utviklingen av fremtidige modeller for fritidstilbud.

De fleste, men ikke alle, foreldre vi har vært i kontakt med for å innhente informasjon har barn med nedsatt funksjonsevne som er under 18 år. Dette er uttrykk for tilfeldigheter heller enn bevisst strategi, da det har vært til dels utfordrende å identifisere foreldre som kunne stille til intervju. For å finne frem til disse har vi vært avhengig av bistand fra PPT, SFO eller interesseorganisasjoner, og disse har vært til stor hjelp. Til tross for at barn og unge ikke er intervjuet vurderer vi altså at ønsker, behov og tilbud til denne gruppa er formidlet gjennom denne kartleggingen, da vi i tillegg til foreldre har intervjuet et bredt spekter av aktører som arbeider med barn og unge med nedsatt funksjonsevne, enten det er i kraft av å ha sitt virke i tilknytning til grunn- eller videregående skole eller som kommune- eller statsansatt som arbeider med denne gruppen.

3.4 Begrepsavklaring

Vi vil her redegjøre for noen sentrale begreper som benyttes i rapporten.

Person med nedsatt funksjonsevne, funksjonsnedsettelse og funksjonshemming

I tråd med nyere forskning og begrepsbruk velger vi å forstå begrepene *nedsatt funksjonsevne* og *funksjonsnedsettelse* på den ene siden, og *funksjonshemming* på den andre siden, som to ulike begreper¹⁸. Nedsatt funksjonsevne og funksjonsnedsettelse forstås som synonyme og nøytrale betegnelser på individets kroppslige,

¹⁸ Ibid.

psykiske og kognitive forutsetninger. Nedsatt funksjonsevne "kan være knyttet til en mengde ulike forhold; sanser som syn og hørsel, bevegelse samt andre fysiske og kognitive funksjoner. Når funksjonsevnen er nedsatt, innebærer det at den aktuelle kroppsdelen eller kroppsfunksjonen er tapt, skadet eller på annen måte nedsatt"¹⁹.

Til forskjell er begrepet funksjonshemming å forstå som en "deltakelsesbegrensning som kan oppstå i et individs møte med samfunnet, og som kan knyttes til nedsatt funksjonsevne"²⁰. "Funksjonshemming oppstår når det foreligger et gap mellom individs forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon," og er med andre ord ikke en individuell egenskap, men et forhold eller en situasjon som kan oppstå i et individs møte med samfunnet"²¹. Dette innebærer at begrepet funksjonshemming er et relasjonelt og relativt begrep.

Fritidstilbud

Vi har valgt å definere fritidstilbud bredt i denne kartleggingen, jmfør Kunnskapsdepartementets ønske en helhetlig tilnærming til fritid. Dette innebærer at vi ser på fritidstilbud etter skoletid, i helgene og i ferier. SFO anses som del av barnets fritid. Det samme gjelder for avlastning. Selv om avlastning er et tilbud som gis foreldre, er avlastningstimer også del av barnets fritid.

Individuell plan (IP)

IP er et samarbeids- og planleggingsverktøy. IP er ment som et virkemiddel for å hjelpe de personer som har et behov for sammensatte tiltak og tjenester, med koordinering og administrasjon av hjelpeordninger²². Tjenestemottakeren har rettskrav på å få utarbeidet en IP, men ikke en tilsvarende rett til å få gjennomført de tiltak som står i planen²³.

Brukerstyrt personlig assistanse (BPA)

BPA er et tjenestetilbud som omfatter praktisk bistand både i og utenfor hjemmet og er i første rekke en ordning for personer med omfattende funksjonsnedsettelse. BPA innebærer sterk grad av brukerstyring ved at brukeren har egne, faste assistenter som han/hun har arbeidslederansvaret for. Tjenesten er kommunal og hjemlet i sosialtjenesteloven²⁴.

Støttekontakt

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid

²¹ Justis- og [20.08.08b]

²² Grut 2008: 4

²³ Grut 2008: 7.

²⁴ BLD [11.7.2008].

Støttekontakt er et tjenestetilbud som skal tilbys av kommunen etter Lov om sosiale tjenester (§ 4-2)²⁵. Etter individuell vurdering kan brukeren få et vedtak på et visst antall timer med støttekontakt hver måned. En støttekontakt er "en lønnet person som skal bidra til at et annet menneske oppnår bedre mestring av hverdagen og tilhørighet i et sosialt miljø"²⁶. Støttekontakttjenesten kan organiseres innenfor tre hovedløsninger: Individuell støttekontakt, Deltakelse i en aktivitetsgruppe; et Individuelt tilbud i samarbeid med en frivillig organisasjon²⁷. Den vanligste formen for støttekontakt er individuell støttekontakt. Støttekontakter som har ansvar for grupper kalles gjerne fritidskontakter og vil bli beskrevet nedenfor. Det sentrale ved støttekontaktordningen er at det er brukeren selv som skal bestemme hvilke aktiviteter han eller hun ønsker å bruke støttekontakttimene til.

Fritidskontakt

En fritidskontakt er en type støttekontakt, men arbeider ikke bare med én bruker, men med en gruppe. Fritidskontakter har ansvaret for flere brukere samtidig. Fritidskontakter får derfor noe høyere lønn av kommunen. Typiske arbeidsområder for en fritidskontakt kan være å trene et idrettslag, jobbe på en fritidsklubb, eller ha ansvaret for organiserte aktiviteter som kunstgruppe, dramagruppe og lignende.

Hjelpemidler

Et hjelpemiddel skal bidra til å løse (praktiske) problemer som oppstår som følge av nedsatt funksjonsevne. Hjelpemidler kan deles inn i fire hovedgrupper: Hjelpemidler under *arbeid og utdanning*, hjelpemidler i *dagliglivet*, hjelpemidler til *trening, stimulering og aktivitet*, og *transportordninger*. Det finnes i dag tre transportordninger for personer med nedsatt funksjonsevne: *TT-tjenesten* (tilrettelagt transport) for personer som av ulike årsaker ikke kan bruke ordinære kollektive transportmidler; *arbeids- og utdanningsreiser* som gir personer med nedsatt funksjonsevne transport til og fra arbeid eller skole til en egenandel tilsvarende kollektivtrafikken; og *stønad til bil* for personer med behov for eget transportmiddel på grunn av forflytningsvansker.

Ledsagerbevis

Ledsagerbevis er et verktøy for å øke muligheten til den enkelte bruker å benytte eksisterende fritidstilbud²⁸. Ledsagerbevis er et dokument i form av et kort som utstedes til personer som på grunn av funksjonsnedsettelse trenger ledsager for å delta i samfunnet²⁹. Ledsagerbevis er ikke en lovpålagt ordning, men en frivillig ordning som kommunene kan innføre. Ordningen skal gi ledsager fri adgang til offentlige kultur- og fritidsarrangement og offentlige transportmidler. Søknad sendes til hjemkommunen. Hvis vedtaket blir innvilget, vil brukeren få et kort som

²⁵ Lov om sosiale tjenester [11.7.2008].

²⁶ Frambu n.d.

²⁷ SHdir 2007b: 3.

²⁸ Frambu n.d.

²⁹ SRFF [25.8.08].

bevis. Ledsagerbeviset vises frem for å få gratis inngang for ledsageren. Tanken er at den ekstrakostnaden som enkelte personer med nedsatt funksjonsevne har ved at de avhenger av følge til å gå på fritidsaktiviteter skal dekkes av kommunen.

Langt over halvparten av alle kommuner har i dag innført ledsagerordning³⁰.

Avlastning

Avlastning er et tilbud som gis foreldre. Avlastning er en kommunal ordning. Foreldre som har omfattende omsorgsarbeid for et barn som har en sjelden og lite kjent diagnose, har rett til å få avlastning. Avlastning innebærer at kommunen betaler en eller flere personer til avtalte tider. Avlastning skal bidra til å gjøre det mulig for familier å opprettholde gode familieforhold, bevare sosiale nettverk og være i stand til å gi barnet tilfredsstillende omsorg³¹.

Avlastning er gratis. Det skal heller ikke betales for kostnader knyttet til avlastningen, slik som reise til, fra eller under avlastningen, mat, toalettartikler, aktiviteter og lignende verken for barnet eller privat eller ansatt avlaster. Avlaster mottar kostnadsdekning fra kommunen. Spesielt kostnadskrevene aktiviteter kan belastes foreldre etter nærmere avtale³².

Avlastning kan vare fra noen timer til flere dager i strekk. Den kan foregå om dagen, om natten eller på døgnbasis. Avlastning kan foregå på ulike steder: i hjemmet ved at avlaster kommer til barnet; i et annet privat hjem; i en avlastningsbolig; eller på andre måter dersom familien eller kommunen ønsker en annen løsning³³.

³⁰ Hdir [25.8.08].

³¹ Frambu [20.08.08]

³² Frambu [20.08.08]

³³ Frambu [20.08.08]

4. Fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne - en oversikt over eksisterende tilbud

I dette kapittelet presenteres funn fra fylkeskommunene og casekommunene. Først og fremst beskrives tilbudet av organiserte aktiviteter, både særskilte tilbud til barn og unge med nett funksjonsevne og integrerte tilbud hvor barn både med og uten nedsatt funksjonsevne kan delta. Innledningsvis beskrives fylkeskommunene som inngår i kartleggingen, deretter casekommunene, med fokus på de rammebetingelser som økonomi, kommunestørrelse og politiske prioriteringer. Dernest vil vi gå nærmere inn på funn fra kartleggingen når det gjelder hvilke tilbud som finnes i hver enkelt casekommune.

4.1 Beskrivelse av fylkeskommunene i kartleggingen

I kartleggingen inngår fem store fylkeskommuner i Norge, hvor utvelgelseskriterium er høyt antall barn og unge som mottar grunn- og/eller hjelpestønad, samt geografisk plassering, hvor målet har vært å få en viss geografisk spredning. De utvalgte fylkeskommunene er blant de største i Norge når det gjelder innbyggertall og/ eller areal. De utvalgte fylkeskommunene har mellom 200 000-700 000 innbyggere. Fylkeskommune 1 har ca. 500 000 innbyggere, fylkeskommune 2 er et av de minste fylkene når det gjelder areal, men har et høyt innbyggertall på rundt 500 000, fylkeskommune 3 har ca. 250 000 innbyggere, fylkeskommune 4 har rundt 500 000 innbyggere og fylkeskommune 5 har rundt 300 000 innbyggere.

I følge tall fra SSB har fylkene 1 og 5 som inngår i kartleggingen driftsresultater på under 3 %, som over lengre tid kan stramme inn fylkets økonomiske handlingsrom. De resterende fylkene har alle driftsresultater på over 3 %, som er ansett som et uttrykk for sunn økonomi.

Informasjon fra intervjuer med ansatte i fylkeskommunene tilsier at fritidstilbudet til barn og unge i stor grad faller utenfor deres ansvarsområder. I dag har fylkeskommunen som politisk nivå ansvar for videregående opplæring og kultur. Dette er områder som er relevante når det gjelder fritidstilbud til barn og unge, herunder barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Imidlertid er inntrykket fra intervjuer med ansatte i utdannings- og kulturavdelinger i fylkeskommunene at fritidstilbudet i liten grad behandles innenfor disse to ansvarsområdene. Med hensyn til videregående opplæring gjelder dette området bare de videregående skolene som ikke er del av fritiden, da det ikke finnes noe SFO etter endt skoletid. Ansatte i utdanningsavdelingene sier at, hvis det skulle finnes noe tilbud til unge med funksjonsnedsettelse på de enkelte videregående skolene, er dette noe som de ikke har kjennskap til. Det overordnede inntrykket fra intervjuene blant ansatte i fylkeskommunene er at de er for langt fra brukergruppen. Derfor kan de heller ikke uttale seg om ønsker eller behov til unge med funksjonsnedsettelse.

Inntrykket er at kulturavdelingene er i kontakt med området i større grad enn det som er tilfellet for utdanningsavdelingene, men at de fleste fylkeskommunene i stor

grad arbeider med kultur på et mer overordnet nivå enn at avdelingenes arbeid i direkte grad berører denne rapportens problemstillinger. Vi har derfor i stor grad forsøkt å innhente informasjon om situasjonen for unge i videregående skole gjennom PP-rådgivere som er tilknyttet videregående skoler i de aktuelle fylkene.

Et mål på fylkets arbeid og fokus på personer med nedsatt funksjonsevne generelt kan være hvorvidt de har laget en plan for universell utforming. Statistikk fra SSB viser at 3 ut av 5 fylkeskommuner som inngår i kartleggingen ikke har laget en plan for universell utforming (fylkeskommunene 2, 4 og 5). Plan for universell utforming er imidlertid innført i fylkene 1 og 3.

4.2 **Beskrivelse av casekommunene**

Beskrivelsen av casekommunene viser med ett unntak tall på kommune- og ikke bydelsnivå, selv om både casekommune 4 og 5 er bydeler i to store byer i Norge. Unntaket er figur 4.1 som viser antallet barn og unge på hjelpestønad, hvor tall fra casekommune 4 gjenspeiler bydelsnivå. Det har ellers ikke vært mulig å fremskaffe detaljert statistikk som kan si noe om situasjonen på bydelsnivå. Vi vurderer imidlertid at analyse av bydelene fordrer kunnskap om sentrale forhold ved kommunen sett under ett, da dette i stor grad legger rammer for barn og unges fritidstilbud.

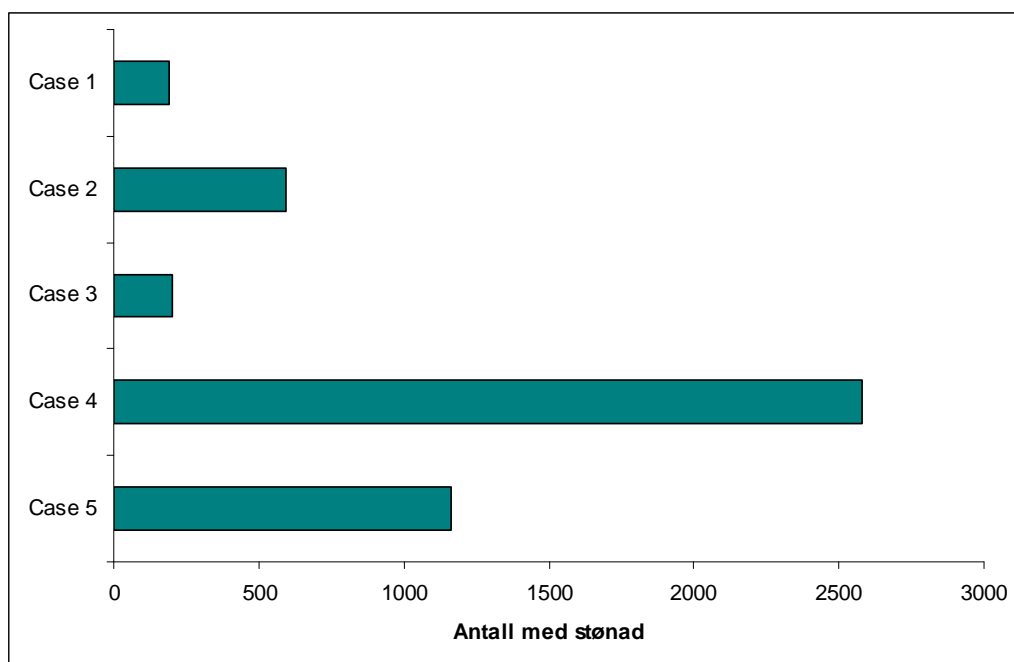
I det følgende gis noen grafiske fremstillinger av nøkkeltall for hver casekommune, slik som antall mottakere av grunn- og/ eller hjelpestønad, folketall, andel minoritetsspråklige og prioriteringer på områdene skole vs SFO og utgifter til aktivitetstilbud generelt, samt oversikt over fritidsklubber mv i casekommunene. Hensikten med disse fremstillingene er å gi et bakteppe for videre lesning av rapporten.

4.2.1 **Økonomi og demografi**

Målet med å innhente data når det gjelder økonomi og befolknings sammensetning har primært vært å få et utgangspunkt for casestudiene og fange opp eventuelle elementer som det kunne være sentralt å spørre de ulike informantene om. Det metodiske designet i denne rapporten er casestudier. Casestudier er velegnede til å studere enkelte enheter, i dette tilfellet de fem utvalgte casekommuner, i dybden. Vi har derfor fokusert på å samle inn data fra disse fem kommunene/ bydelene, da det fremkommer at det er på kommune- og bydelsnivå fritidstilbud utformes og tilbys. Vi har imidlertid innhentet data om fylkeskommunene for å få en oversikt over de rammebetingelsene som gjelder i det enkelte fylke og som kan tenkes å influere på tilbudet på kommune- og bydelsnivå.

Samtlige casekommuner har et relativt høyt antall barn og unge som mottar grunn- og hjelpestønad. Dette var ett av kriteriene som ble lagt til grunn ved utvelgelse av casekommuner. Figur 4.1 viser fordelingen av stønadsmottakere i de ulike casekommunene.

Figur 4.1 Antall barn og unge som mottar grunn- og/ eller hjelpestønad

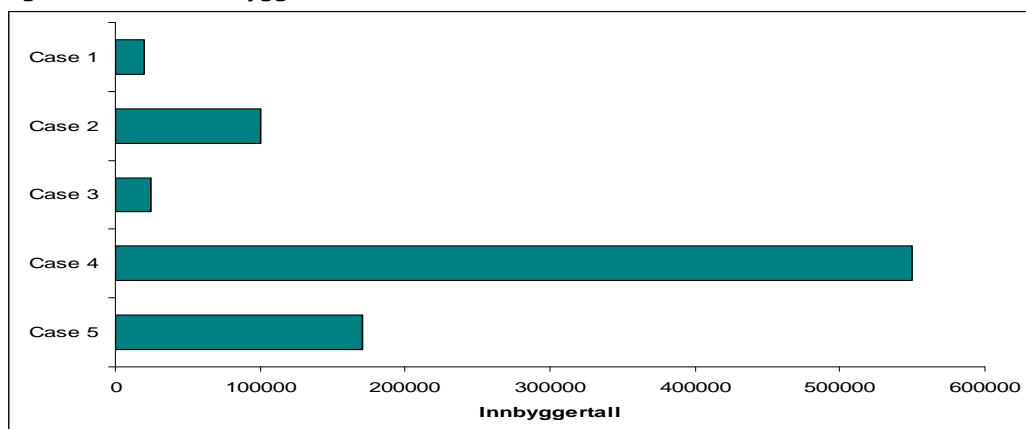

Kilde: SSB

Som figur 4.1 illustrerer skiller casekommune 4 seg ut ved et høyt antall grunn- og hjelpestønadmottakere.

Når det gjelder kommunestørrelse i kraft av antall innbyggere viser figur 4.2 at dette varierer kraftig mellom ulike casekommuner. Casekommunene 4 og 5 utpeker seg ved å ha et høyt antall innbyggere, men det skal bemerkes at figuren illustrerer tall på kommune- og ikke bydelsnivå.

Figur 4.2 Antall innbyggere³⁴

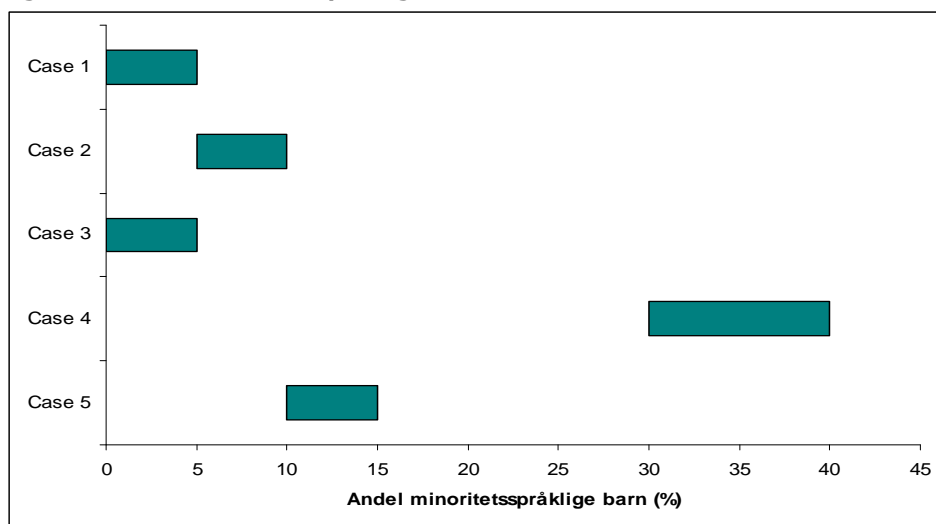

³⁴ Kilde: SSB. Tallene er rundet oppover av hensyn til anonymisering.

Vi har også sett på data som beskriver hvorvidt økonomien i de ulike casekommunene kan betegnes som god eller mindre god. Samtlige casekommuner har, iflg. SSBs parametre, god økonomi, men casekommune 2 utpeker seg i særdeleshet som en rik kommune.

Et element i kartleggingen var å innhente erfaringer når det gjelder situasjonen blant minoritetsspråklige barn og unge med nedsatt funksjonsevne og vi ønsket derfor casekommuner med en viss andel minoritetsspråklige barn og unge sett under ett. Som figur 4.3 illustrerer er det en casekommune – nærmere bestemt casekommune 4 – som peker seg ut ved å ha en høy andel minoritetsspråklige barn. Det er imidlertid ikke kjent hvor stor andel av barn og unge som mottar grunn- og/ eller hjelpestønad som har minoritetsspråklig bakgrunn.

Figur 4.3 Andel minoritetsspråklige³⁵

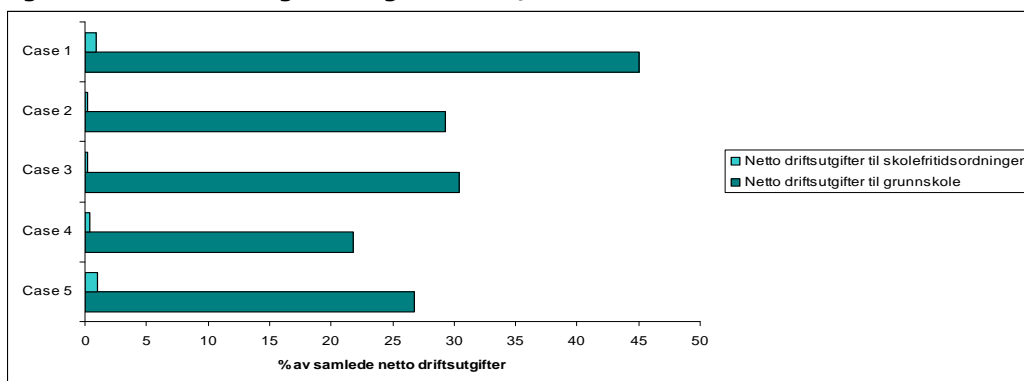
Figur 4.3 viser andel minoritetsspråklige barn i de fem casekommunene, og intervallene mellom dem, og at casekommune 4 skiller seg ut med en høy andel minoritetsspråklige barn.

4.2.2 Politiske prioriteringer innen skole-, fritids- og kultursektoren

Under dette punktet belyses kort hvordan casekommunene prioriterer de ulike politikkområdene, da dette legger rammene for fritidstilbudet. Figur 4.4 viser netto driftsutgifter til grunnskole sammenlignet med SFO. Det er relativt stor variasjon når det gjelder utgifter til skole mellom casekommunene. Tallene viser også at skole prioriteres fremfor SFO.

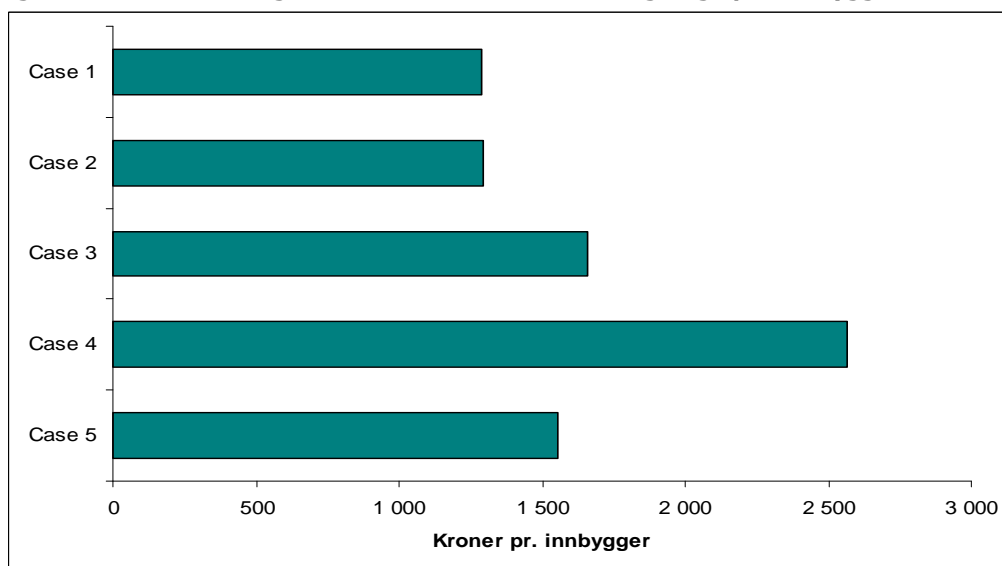
³⁵ Aalandslid (2007), Daugstad (2006), SSB (2008).

Figur 4.4 Netto driftsutgifter til grunnskole/SFO³⁶

Figur 4.5 gir en generell oversikt over driftsutgifter til aktivitetstilbud til barn og unge i alle casekommunene.

Figur 4.3 Netto driftsutgifter til aktivitetstilbud barn og unge per innbygger 6-18 år³⁷

Endelig gir Tabell 4.1 en oversikt over antallet fritidsklubber av ulike typer.

Tabell 4.1: Antall fritidsklubber, ferieklubber, musikkverksted, medieverksted ol.³⁸

Case 1	Case 2	Case 3	Case 4	Case 5
9	9	8	126	21

³⁶ Kilde: SSB

³⁷ Case 1 og 2 viser aktivitetstilbud rettet mot barn og unge i alderen 6-15 år.

³⁸ Kilde: SSB

Tabell 4.1 viser at jo flere innbyggere, jo større er forekomsten av fritidsklubber og lignende.

4.3 Fritidstilbudet i de fem casekommunene

Som tidligere nevnt omfatter kartleggingen fem fylkeskommuner, tre kommuner og to bydeler (casekommuner). Som det fremgår av hhv. avsnitt 3.3 og 4.1 gir ikke funn fra intervjuene med representanter fra fylkesmannsembetene og fylkeskommunalt ansatte grunnlag til å kunne si noe om fritidstilbud til denne gruppa barn og unge på fylkesnivå. Det betyr ikke nødvendigvis at slike tilbud ikke *eksisterer*, men det sier noe om at dette er lite kjent blant ansatte i disse to administrasjonene og at fylkesnivået ikke er noen viktig aktør når det gjelder å frembringe fritidstilbud til denne gruppa barn og unge. Informanter fra PPT i videregående opplæring oppgir også at tilbud til elever med nedsatt funksjonsevne i videregående skole avhenger av prioriteringer ved den enkelte skole og er således ikke beskrivende for hvordan tilbudet er ved samtlige videregående skoler sett under ett.

Når det gjelder tilbud på kommunal- og bydelsnivå er det imidlertid stor variasjon iflg. det som fremkommer i denne kartleggingen. Enkelte kommunale tilbud er lov-pålagte og tilbys derfor i alle kommuner og bydeler. Imidlertid kan disse organiseres på noe forskjellig måte, selv om kartleggingen viser at det er mange likheter i tilbudet mellom casekommunene. Dette er hovedsakelig tjenester som avlastning, støt-tekontakt, SFO og hjelpemidler. Utover dette er det stor variasjon i fritidstilbudet mellom de ulike casekommunene. Kartleggingen viser at enkelte kommuner tilbyr svært få organiserte aktiviteter fra kommunens side, mens andre har et omfattende tilbud. Likeledes er det også store variasjoner når det gjelder i hvilken grad frivillig sektor tilbyr organiserte aktiviteter til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. De casekommunene som har utviklet særskilt gode og mange tilbud har et godt samarbeid mellom frivillige organisasjoner/foreninger og kommune.

Videre fremkommer det i kartleggingen at store sentraliserte kommuner i større grad evner å skape flere tilbud og større valgmuligheter. Det gir samtidig større muligheter for å skape gruppetilbud, da antall barn og unge med nedsatt funksjonsevne er større og følgelig antas det å være flere potensielle brukere av tilbud. I små kommuner er det vanskeligere å skape tilbud som passer for alle. Erfaringene fra Sverige og Danmark viser tilsvarende tendens. Imidlertid er økonomi en faktor som utgjør en klar forskjell. Den casekommunen som har det bredeste og kvalitativt beste tilbudet har også best kommuneøkonomi.

I dette avsnittet presenteres tilbudet i de fem casekommunene. Oversikten er ikke uttømmende, da det ikke eksisterer noen samlet oversikt over tilbud hos kommune- eller bydelsadministrasjonen. De følgende oversiktene baserer seg på informasjon som fremkommer i intervjuer med ulike aktører på fylkes-, kommune- og bydelsnivå, og vi vurderer at det gir en indikasjon på omfang og typer av eksisterende tilbud til barn og unge i så vel grunn- som videregående skole.

4.3.1 Casekommune 1

Casekommune 1 ligger i et kystfylke med høyt innbyggertall og er en liten kommune med relativt spredt bosetting, noe tilbudet bærer preg av. Kartleggingen viser at tilbudet i casekommunen påvirkes av kommunestørrelse. Det er vanskelig å lage mange organiserte tilbud, da det er for få personer med nedsatt funksjonsevne til å få noenlunde størrelse på gruppene. Casekommune 1 har også den ulempe at den er en øykommune. Imidlertid har denne kommunene er relativt bredt tilbud. Sammenlignet med kommuner på samme størrelse, er tilbudet å vurdere som godt, jamfør casekommune 3 som har tilnærmet samme kommunestørrelse.

Kartleggingen har vist at det offentlige tilbyr flere forskjellige tilbud, mens det er få tilbud fra frivillig sektor. Få organisasjoner og foreninger tilbyr aktiviteter. Inntrykket fra mange av intervjuene er at tilbudene fra frivillig sektor er mindre tilrettelagt for barn og unge enn de fra kommunal sektor. For eksempel retter Røde Kors og Frivillighetssentralenes tilbud seg i større grad mot voksne. Tabell 4.2 gir en oversikt over tilbudet i kommunen.

Tabell 4.2 Fritidstilbud i casekommune 1

Generelle offentlige tilbud

- SFO
- Avlastning
- Støttekontakt/Fritidsassistent
- Hjelpemidler
- Ledsagerbevis

Organiserte tiltak/aktiviteter fra kommune

- Fritidsklubb for personer med psykiske funksjonsnedsettelse
- Barneklubb en gang i uken
- Begrenset tilskudd til ferie. Tilskudd til ferie blir gitt til spesielt pleietrengende barn ut i fra en skønnsvurdering fra kommunen
- Terapibasseng skal stå klart i 2009
- En liten avlastningsbolig for barn med atferdsvansker
- En avlastningsbolig for personer med fysiske funksjonsnedsettelse
- Et senter/base m/tilbud til ungdom i skolealder med mestringsproblemer, m/sterk ADHD eller annet. Det er to overnattingsplasser og dagtilbud for to ekstra. Brukere tilbys et visst antall uker per år. Tilbudet går derfor på rulle-ring med hensyn til hvem som er inne til enhver tid
- Svømmegruppe for personer med fysisk funksjonsnedsettelse. Foreldre kan også ta med barn i den åpne tiden. Ergo- og fysioterapitjenesten har ansvaret for bassenget
- Kommunen har prøvd å starte opp et tilbud med treningskontakter. Det innebærer at når det blir inngått vedtak om støttekontakt blir det definert at støttekontakten skal fungere som en treningskontakt. Kommunen har inngått et

samarbeid med den fylkesvise idrettskretsen, og håper at dette vil snu den vanskelige rekrutteringen til støttekontakter.

- Organisert band og andre tiltak gjennom kulturskolen
- "SFO-lignende" tilbud til elever med nedsatt funksjonsevne i ungdomsskolen (8.- 10. trinn) og i videregående skole³⁹

Organiserte tiltak/aktiviteter fra frivillig sektor

- Allidrettsgruppe
- Fotballgruppe m/trening en gang i uken
- Håndballgruppe m/trening en gang i uken

4.3.2 Casekommune 2

Generelt inntrykk er at denne kommunen drar en stor fordel av å være en storkommune, da det gir en del "stordriftsfordeler". Kommunen ligger i en fylkeskommune som er folkerik og geografisk plassert på det sentrale østlandsområdet.

Kommunen har en lang tradisjon når det gjelder å bygge opp flere sentre med fagkompetanse på feltet nedsatt funksjonsevne og funksjonshemninger og har en spesialskole for barn og unge med nedsatt funksjonsevne med bredt sammensatt fagkompetanse på feltet. En stor andel av funksjonshemmede barn og unge er tilknyttet denne skolen, noen ved at de går på skole og SFO der, andre ved at de er inkludert i andre ordinære tilbud i kommunen, men har kontakt og oppfølging fra skolen.

Samtidig preges denne kommunen av at det er mange ressurssterke foreldre og ildsjeler. Samlet sett bidrar dette til et meget bredt og sammensatt kommunalt og frivillig tilbud. Tilbudet kjennetegnes også av at det er mange samarbeidsprosjekter mellom kommunal og frivillig sektor når det gjelder fritidstilbudet.

Informasjonen om tilbudet er tilgjengeliggjort gjennom en aktivitetskalender som produseres to ganger i året. Kalenderen utarbeides av kommunalt ansatt i Natur- og idrettsforvaltningen. Denne har som formål at det skal være lettere for barn og unge med foreldre/foresatte å orientere seg, både i det frivillige og kommunale tilbudet. Det er opprettet et register hvor de som ønsker det får kalenderen tilsendt per post. Kalenderen blir også sendt til skoler og legges ut på kommunens Internettside, for å fange opp nye interesserte. Tabell 4.3 gir en oversikt over tilbudet i kommunen.

Tabell 4.3: Fritidstilbud i casekommune 2

Generelle offentlige tilbud

- SFO
- Avlastning
- Støttekontakt/Fritidsassistent

³⁹ Se nærmere beskrivelse av dette tilbudet i kapittel 5, avsnitt 5.5/ 5.6.

- Ledsagerordning
- Hjelpemidler

Organiserte tiltak/aktiviteter fra kommunen

- Mandagsklubben. For alle aldre, men tyngden ligger rundt 16-25 år, mens de yngste er fra 12 år, og de eldste opptil 45. Det er 60 faste brukere. Gruppen er igjen delt inn i fem grupper: *Spill og sport*, *Musikkgruppe*, *Verksted* og *Kule kokker*. Gruppene er meget populære, særskilt matlagningsgruppe med oppstart hver sjettede uke.
- Onsdagsaktiviteter. I likhet med Mandagsklubben er det også grupper på onsdagen for personer med ADHD, hvor det er mye fokus på utendørsaktiviteter
- Bowling
- Ferietilbud
 - Ett ferietilbud forbeholdt barn og unge
 - To turer som ikke er åpne for alle aldre
 - Sommerklubben, de to første og det to siste ukene av sommerferien arrangeres dagsaktiviteter. Aktiviteter består blant annet av tur med bil og båt, eller fotturer
 - Det arrangeres flere vinter- og sommerleire, samt andre organiserte turer i ferieukene, inkludert dags- og ukesturer
- Barnevernet arrangerer onsdags- og torsdagsklubb
- Slalomkurs i regi av fylket
- "SFO-lignende" tilbud til elever med nedsatt funksjonsevne i ungdomsskolen (8.- 10. trinn) og i videregående skole ⁴⁰

Organiserte tiltak/aktiviteter fra frivillig sektor

- Opptur, foreldregruppe med ergoterapeut som kontaktperson
- To hundeklubber i samarbeid med frivillige organisasjoner
- Allidrettsgruppe
- Elhockey, styrer joystick med regulert rullestol
- *Vivil* arrangerer jevnlig mange tilbud
- Svømmegruppe
- Korps for barn og unge med nedsatt funksjonsevne
- Speideren integrerer til en viss grad barn og unge med nedsatt funksjonsevne
- *Ten-sing*
- Visekafé
- Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU) arrangerer leire og dansekurs, og en klubb for personer med Downs syndrom. Arrangerer også teaterutfluk-

⁴⁰ Ibid.

ter. NFU sentralt arrangerer idrettsleir på Haraldvangen, leir i Hove distriktet og på Sørmarka.

- NFU skal sette i gang danseskole med en helsedansinstruktør. Ungdommene skal stille med egen partner. Tilbudet er finansiert av kommunen og Lions Club. Tilbudet er likevel basert på at foreldre må bistå i noen grad
- Juletefest og båttur arrangeres
- Innebandykjelke
- Gruppe for innendørsklattring som drives av foreldre

4.3.3 Casekommune 3

Dette er en liten kommune i nasjonal sammenheng, men en av de største i sitt fylke, og desto mer sentralisert enn nabokommunene. Kommunen ligger i en fylkeskommunen som er stor i utstrekning, med mange småkommuner med til dels spredt bosetting. Tilbudet i den aktuelle kommunen viser seg å være lite når det gjelder organiserte aktiviteter fra kommune og frivillig sektor, spesielt sammenlignet med noen av de andre casekommunene i denne kartleggingen. Samtidig opplever kommunen at de har flere tilbud enn nærliggende kommuner, og gir tilbakemelding om at det er en viss tilflytning til kommunen nettopp på grunn av dette.

Kommunen har gjennomført en brukerundersøkelse hvor brukerorganisasjonene var aktivt med. Hovedtrekket i evalueringen var at brukere var mer fornøyde enn de ansatte. Dette bildet ble nylig bekreftet i en brukerundersøkelse i avlastningsboligene, hvor foreldre var fornøyde, mens de ansatte så større forbedringspotensial.

Kommunen gjennomfører jevnlig spørreundersøkelser blant brukerne for å få tilbakemeldinger når det gjelder eksisterende og ønsket tilbud. Det oppgis at brukermidvirkning vektlegges så langt som det lar seg gjøre. Kommunen har utviklet en del sentrale tilbud og laget alternative skoler. Dette har, i følge ansatte i kommunen, møtt stor motstand hos fylkesmannen. Argumentet for etableringen av alternative skoler har vært at barn og unge med nedsatt funksjonsevne får et bedre tilbud i disse skolene idet det er færre elever og undervisningen er tilpasset elever med særskilte behov. Tabell 4.4. gir en oversikt over eksisterende tilbud.

Tabell 4.4: Fritidstilbud i casekommune 3

Generelle offentlige tilbud

- SFO
- Avlastning
- Støttekontakt
- Fritidsassistent
- Ledsagerordning
- Hjelpemidler

Organiserte tiltak/aktiviteter fra kommunen og frivillig sektor

- Friluftsgruppe, onsdagsgruppe og teatergruppe. Tilbudene benyttes hovedsakelig av voksne
- Dagsenter for psykisk utviklingshemmede. En dag i uken er spesielt for unge. Nybygg og i oppstartsfasen.
- Teatergrupper for psykisk utviklingshemmede.
- Spillkvelder
- Discokvelder
- Ungdomsgruppe i oppstartsfase
- Fotballag for barn og unge med nedsatt funksjonsevne
- Ferier:
 - Sommeraktivitetsuke m/fokus på sjø- og friluftsliv
 - Vinteraktivitetsuke
 - Sommerturgruppe
 - "SFO-lignende" tilbud til elever med nedsatt funksjonsevne i ungdomsskolen (8.- 10. trinn) og i videregående skole ⁴¹

4.3.4 Casekommune 4

Dette er en over gjennomsnittet stor bydel i et folkerikt fylke, med et meget høyt antall minoritetsspråklige. Til tross for at kommunens samlede økonomi er god, eksisterer det store forskjeller mellom bydelene, og dette er for å regne en mindre rik bydel. Ansatte i bydelsadministrasjon vurderer at de har for få ressurser. Dette oppveies i noen grad av at det er mulig å benytte tilbud i andre bydeler. Tabell 4.5 illustrerer omfanget av tilbud.

Tabell 4.5: Fritidstilbud i casekommune 4

Generelle offentlige tilbud

- SFO
- Avlastning
- Støttekontakt
- Fritidsassistent
- Ledsagerordning
- Hjelpemidler

Organiserte tiltak/aktiviteter fra kommunen

- Terapiridning på gård
- Mulighet til å ha hest på fôr
- Motorsenter m/off road kjøring

⁴¹ Ibid.

- Band som øver en gang i uken
- Bydelen har samarbeid med sykehus. På denne måten kommer de tidlig inn i prosessen hos familier som får barn med nedsatt funksjonsevne med veiledning og informasjon.
- Lekehus
- Fritidsklubber
- Tilbud i nærliggende bydeler, slik som korps, disco, drilling og fotballag
- "SFO-lignende" tilbud til elever med nedsatt funksjonsevne i ungdomsskolen (8.- 10. trinn) og i videregående skole ⁴²

Organiserte tiltak/aktiviteter fra frivillig sektor

- Judo (krever at støtteperson er med)
- Riding (krever at støtteperson er med)

4.3.5 Casekommune 5

Dette er en bydel i en by med høyt innbyggertall, i et fylke som ikke er spesielt stort når det gjelder areal og folketall, men som har relativt mange småkommuner.

Det kommunale tilbudet er overordnet sett organisert i tre hovedkategorier, nærmere bestemt 1) smågrupper som ledes av fritidsassistent(er), 2) tilbud med støttekontakt, hvor barna deltar i et tilbud med individuell assistanse, dette gjelder særlig barn med autisme og 3) mer integrerte tilbud. Sistnevnte kan være opprettelse av en egen gruppe innenfor idrett, som senere integreres. Gruppen har gjerne en ekstra hjelpetrener. Slike grupper begynner gjerne som et spesialtilpasset tilbud, som etterhvert integreres i det ordinære.

Tilbudet er relativt jevnt fordelt mellom kommunal og frivillig sektor, se tabell 4.6.

Tabell 4.6: Fritidstilbud i casekommune 5

Generelle offentlige tilbud

- SFO
- Avlastning.
- Støttekontakt/Fritidsassistent
- Ledsagerordning
- Hjelpemidler

Organiserte tiltak/aktiviteter fra kommunen

⁴² Ibid.

- Ridegruppe, biljardgruppe, årlig dansegalla, dansegruppe, jeger- og fiskegruppe, sommertur til kysten, busstrening.
- Tilrettelagt fritid som innebærer at barna får tilbud etter kartlegging
- Middagsgruppe
- Positiv fritid
- Bydelens kommune disponerer mange terapibasseng
- Musikkskole
- Noe samarbeid med Kirkens Bymisjon
- "SFO-lignende" tilbud til elever med nedsatt funksjonsevne i ungdomsskolen (8.- 10. trinn) og i videregående skole ⁴³

Organiserte tiltak/aktiviteter fra frivillig sektor

- Idrettslag med allidrettslag og spesialgruppe for barn og unge med nedsatt funksjonsevne . En fysioterapeut er med å tilrettelegge dette
- Goal ball for blinde, men også seende deltar
- Handikappidrettslag som driver med svømming og bueskyting
- El-innebandy for rullestolbrukere med cerebral parese (CP), drives av foreldre
- Skolekorps benyttes av barn/unge med CP
- Svømmetilbud i regi av Astma- og allergiforbundet
- Frivillig sektor har en del svømmegrupper, blant annet gruppe for barn med Downs syndrom.

⁴³ Ibid.

5. Innhold og tilrettelegging av tilbudet: Eksisterende versus ønsket tilbud

I dette kapitlet presenteres resultatet av kartleggingen når det gjelder fomidlede ønsker og behov hos barn og unge med nedsatt funksjonsevne og hvorvidt det eksisterende tilbudet imøtekommer disse. Kapitlet belyser primært overordnede funn fra casestudiene. Innledningsvis presenteres det hvorvidt det finnes tilbud tilpasset ulike grupper eller *diagnose*grupper. Dernest undersøkes det hvilke ønsker og behov barn og unge, inkludert deres familier, har til fritidstilbudet. Avslutningsvis utdypes tre temaer – SFO, støttekontaktordningen og hjelpemidler – siden disse fremtrer som særskilt viktige i kartleggingen.

5.1 Hvem har størst og minst nytte av det eksisterende tilbudet?

Ettersom kartleggingen er basert på kvalitative data fra et begrenset antall fylkes- og casekommuner, kan det ikke trekkes noen bastante konklusjoner når det gjelder populasjonen som helhet. Vi vurderer imidlertid at kartleggingen gir et bilde av hvilke grupper som har hhv. god og begrenset nytte av dagens tilbud, samt hvordan ulike grupper prioriteres. Funnene styrkes også av at situasjonsbeskrivelsen er gjennomgående lik både på tvers av casekommuner, og på tvers av informanter på ulike nivåer. I funnene fra kartleggingen fremkommer følgende:

- Det eksisterende tilbudet anses som mindre godt for barn og unge med "usynlige" eller "mindre synlige" funksjonsnedsettelse. Dette gjelder særskilt barn og unge med sjeldne funksjonsnedsettelse, døve og hørselshemmede og svaksynte
- Barn og unge med multihandikap og andre meget alvorlige og kompliserte funksjonsnedsettelse har vanskeligere for å finne egnet tilbud
- Barn med atferds- og konsentrasjonsproblemer, slik som ADHD, autisme og tilstøtende diagnoser har ofte færre tilbud. Bakgrunnen for dette er at det er utfordrende for dem å fungere i en gruppesituasjon
- Barn og unge med fysisk funksjonsnedsettelse (for eksempel rullestolbrukere) plasseres sammen med barn og unge med psykisk funksjonsnedsettelse. Følgelig får førstnevnte et tilbud som ikke er tilpasset deres evnenivå
- Det er vanskelig å nå ut til minoritetsspråklige barn og unge med nedsatt funksjonsevne

Grupper som har flere og bedre tilrettelagte tilbud er hovedsakelig barn og unge med psykiske utviklingshemninger, dette gjelder i særdeleshet barn med Downs syndrom.

5.2 Hva er et godt tilbud?

Kartleggingen har undersøkt hva som oppfattes som *gode* tilbud, både av foreldre/pårørende til barn og unge med nedsatt funksjonsevne, samt de som arbeider for/med denne gruppen barn og unge. Det gode tilbud er et komplekst begrep som avhenger av mange faktorer, og hva som oppleves som et godt tilbud avhenger av den enkelte persons behov og ønsker. Det gode tilbud kan vanskelig defineres nettopp fordi det kjennetegnes av at det innebærer *muligheten til å velge* hvordan fritiden skal brukes. Det fremkommer i intervjuene at gode tilbud innebærer det å kunne velge mellom deltakelse i organiserte aktiviteter som er individuelt tilpassede, og deltakelse i aktiviteter som ikke nødvendigvis fordrer organisering, men hvor det er tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne, blant annet gjennom universell utforming. Tabell 5.1 gir et bilde av hva noen av informantene i kartleggingen definerer som et godt tilbud for barn og unge med nedsatt funksjonsevne.

Tabell 5.1: Det gode tilbud

"[Barn og unge med nedsatt funksjonsevne] skal ha de samme opplevelser og muligheter til å kunne velge det samme som andre. De skal kunne velge mellom ulike aktiviteter." *Kommunalt ansatt i faggruppen for funksjonshemmede*

[Et godt tilbud] er tilfredsstillende i forhold til å bli møtt pedagogisk riktig. En bør inneha nok faglig kunnskap om barnet og om diagnosen, og ha kunnskap til å møte barnet. Det innebærer å få nok hjelp – på en optimal måte – alene eller i gruppe. Dette er individuelt fra barn til barn. *PP-rådgiver*

" [Et godt tilbud er] såfremt de er i kontakt med noen som kan mye om deres rettigheter og muligheter. Da har de muligheten til å få et godt tilbud. Kunnskaper om rettigheter gir gode tilbud." *Ansatt i bydelsadministrasjonen*

"Forutsigbarhet og kontinuitet er nøkkelord i [et godt tilbud]." *Ansatt som jobber i kommunen med tilrettelegging*

De vil ha opplevelser av fellesskap. Mange [barn og unge med nedsatt funksjonsevne] har jo ikke venner." *Ergoterapeut*

"Det må være noe barnet synes er artig å holde på med, noe som de mestrer sammen med andre barn. Som fysioterapeut synes jeg det er positivt om dette tilbudet inneholder fysisk aktivitet." *Fysioterapeut*

"Jeg ser at det er viktig å treffe barna på deres behov. Mange har behov for støtte for å komme inn i aktiviteter med andre og få opplevelser. Må ikke være aktivitet, men et sosialt fellesskap med andre barn. Jo større de blir, jo viktigere er det å være sammen med andre, og vi ser at her henger barn med nedsatt funksjonsevne ofte etter. Så er avlastning for mor og far en bieffekt. Men det handler om å treffe ungdommens interessefelt fremfor å avlaste foreldre." *Kommunalt ansatt som jobber*

med tilrettelegging

”Det er mye... Det er viktig å få inn fagfolk tidlig. Der er også viktig å få gode ressurser inn i skolen og kvalifiserte fagpersoner der, både faglig og i forhold til det å trene barna. Barna trener mye for å opprettholde funksjoner. Det er viktig at fagfolk forstår at dette må ivaretas i skolehverdagen. Kontinuitet er alltid viktig – at barna får den støtten de trenger til enhver tid, og at ting ikke tar lang tid å få ordnet. Det å støtte familien er viktig, og å være der for foreldrene! *Ergoterapeut*

”Jeg tenker at på dagtid er det viktig at de ikke har for mange personer å forholde seg til og at de fysiske omgivelsene er like, at de føler seg trygge i det fysiske miljøet og at foreldre ikke trenger å frakte barna sine.” *PP-rådgiver*

”Man skal ha mulighet til å være med på det de [barn og unge med nedsatt funksjonsevne] ønsker. De skal ha de samme mulighetene til å delta på lik linje som alle andre barn. Mye begrenser seg naturlig, men utgangspunktet skal være at man har mulighet til å komme seg dit man vil, og ha med det utstyret som teller.” *Ansatt i NAV hjelpemiddelsentral*

”Et godt tilbud er jo at de [barn og unge med nedsatt funksjonsevne] har mulighet til å velge noen fritidsaktiviteter som er aktuelle for dem, og at fritidsklubb- og idrettsaktiviteter blir tilrettelagte.” *PP-rådgiver*

5.3 Hva kjennetegner et godt tilbud?

Oppfatningen av hva som er et godt tilbud varierer, men det fremgår av kartleggingen at det er noen gjennomgående oppfatninger om hvilke elementer som inngår i et helhetlig og godt fritidstilbud. Tabell 5.2 gir en oversikt over hva informantene sett under ett oppgir som kjennetegn på et godt tilbud:

Tabell 5.2: Kjennetegn på et helhetlig godt fritidstilbud

- En god blanding av integrerte og tilrettelagte tilbud
- Et sosialt aspekt, som ivaretar ønsker om fellesskap og vennskap, som er en sosialiseringsarena og en møteplass
- Individualiserte tiltak som tar utgangspunkt i det enkelte barn og hans/hennes interesser
- Tiltak som er basert på faglig kompetanse om barnet, som er tilpassett funksjonsnivå og diagnose
- Flere organiserte gruppeaktiviteter som gir valgmuligheter
- Treningsaspekt, forstått som tiltak som innebærer bevegelse og fysisk trening/ aktivitet

- Tiltak som gir følelse av mestring og større selvtillit, som ikke har et så sterkt konkurranseaspekt
- Samarbeid mellom kommunen/bydelen og frivillige organisasjoner
- Tiltak hvor transport til og fra er inkludert/organisert

Kartleggingen av ønsker og behov hos barn og unge, inkludert behovet til den enkelte familie, viser at *det er ønskelig med flere tilbud*, både spesialtilpassete tilbud til personer med nedsatt funksjonsevne og personer med spesifikke diagnoser og tilbud som integrerer funksjonsfriske og funksjonshemmede barn og unge.

Barn og unge med nedsatt funksjonsevne er ikke en homogen gruppe, og deres interesser varierer like mye som hos funksjonsfriske barn og unge. Barn og unge med nedsatt funksjonsevne vil derfor ha varierende syn på hvorvidt de ønsker å sosialisere seg først og fremst med andre barn og unge med funksjonsnedsettelse eller med funksjonsfriske barn og unge. Funnene fra kartleggingen tyder på at *nært sagt alle ønsker en kombinasjon av de to*, selv om ønsket vekting av det som kan betegnes som spesialtilpassete og integrerte tiltak varierer med funksjonsnivå og alder.

Videre uttrykker *barn og unge med nedsatt funksjonsevne og deres foreldre/foresatte* et særskilt et ønske om tilbud som er sosiale og som gir mulighet for et sosialt fellesskap. Dette er en brukergruppe som faller utenfor de fleste ordinære sosiale arenaer, og mange har færre venner enn funksjonsfriske barn. Nettopp av den grunn eksisterer det særlig et ønske om sosiale tiltak. Dette er et økende behov jo eldre barna blir, og melder seg særlig i overgangen fra barn til ungdom. Da er også ønsket om frigjøring fra foreldre større. Dette skaper utfordringer for ungdom med nedsatt funksjonsevne, siden de i meget stor grad er avhengig av foreldre. Ofte tilbringes også størstedelen av fritiden sammen med foreldre eller andre pårørende. Fra foreldres/foresattes side uttrykkes også ønske om avlastning som ulike fritidstilbud kan medføre, selv om dette ikke er (hoved)hensikten med fritidstilbudet.

Videre gir informantene gjennomgående uttrykk for at individualiserte tiltak gir gode tilbud. Dette fremkommer i intervjuer med informanter på både politisk-administrativt nivå, utførernivå og foreldre/foresatte. Tiltakene må ta utgangspunkt i brukeren(e), og i hans/hennes interesser. Dette innebærer også at det etterlyses flere tiltak som organiseres på basis av interesse, og ikke diagnose. Et eksempel på tiltak som kritiseres i kartleggingen for å ikke ivareta dette perspektivet, er for eksempel enkelte tiltak rettet mot personer med Downs syndrom, idet de tar som en selvfølge at alle personer med Downs syndrom liker sang og musikk.

Tiltak styrkes også ved at de er basert og utarbeidet ved hjelp av faglig kompetanse. *Tiltaket må ta utgangspunkt i funksjonsnivå*. Tiltak hvor personer med fysiske funksjonsnedsettelse plasseres sammen med personer med psykiske funksjonsnedsettelse strider imot dette.

Mange *foreldre/ foresatte* etterspør tiltak som inkluderer bevegelse. For mange barn og unge er det meget viktig at det jobbes med motorikk og fysisk trening. Mange barn og unge med nedsatt funksjonsevne bruker mye tid på egenaktiviteter, slik som dataspill og TV-titting, noe som resulterer i mye stillesitting. På bakgrunn av dette etterspørres særlig aktiviteter som

- svømmetrening, terapistsvømming og varmvannsbasseng
- riding
- friluftsgupper
- klatring

Mange *barn og unge* ønsker seg, i følge foreldre og foresatte som er intervjuet i forbindelse med kartleggingen, i tillegg *aktivitets- og idrettstilbud hvor konkurranseaspektet ikke står i fokus*, men som likevel inkluderer elementer av sport og idrett. Casekommune 2 skiller seg ut ved at de har et utstrakt samarbeid mellom kommunen og frivillig sektor, særskilt på idrettsområdet. Det oppgis at et slikt samarbeid er ønskelig i flere kommuner, både når det gjelder idrett så vel som andre aktiviteter.

Mange *foreldre* ytrer at transport til og fra aktiviteter ofte er problematisk, og ønsker flere tiltak i nærmiljøet. Mange tiltak er langt borte fra bruker og transport blir da en faktor som gjør at tilbud ikke benyttes. Det er derfor ønskelig med aktiviteter som inkluderer transportordninger, samtidig som det er ønskelig med flere tilbud i nærmiljøet. Flere av informantene på kommunalt utførernivå oppgir også at manglende transport fremtrer som et hinder for at tilbud benyttes.

I de neste avsnittene utdypes tre temaer som har vist seg å fremtre som særlig viktige i kartleggingen, nærmere bestemt SFO, støttekontaktordningen og hjelpemidler.

5.4 Utdypningstema 1: SFO

Kommunen skal ha et tilbud om SFO før og etter skoletid for 1.-4. årstrinn og for barn med særskilte behov for 1.-7. årstrinn. Kommunens plikt til SFO er begrenset til skoleåret, og kommunene plikter dermed ikke å ha en slik ordning i feriene.

SFO er verken del av grunnskole- eller videregående opplæring. Mens grunnskole er obligatorisk for alle barn, er SFO et frivillig tilbud. Skolen er derfor et nasjonalt anliggende, mens SFO er et lokalt ansvar og ansvaret for utformingen av SFO er delegert til det lokale selvstyret⁴⁴. SFO-tilbudet er hjemlet i opplæringsloven selv om det ikke defineres som grunnskole eller videregående opplæring. I følge opplæringsloven skal "[s]kolefritidsordninga [...] leggje til rette for leik, kultur- og fritidsaktiviteter med utgangspunkt i alder, funksjonsnivå og interesser hos barna. Skolefritidsordninga skal gi barna omsorg og tilsyn." De enkelte SFO-er står fritt til å organisere tilbudet utover dette, og har ikke lovpålagt at de skal drive opplæring. SFO er i dag en veldig viktig arena for barn (og unges) fritidstilbud.

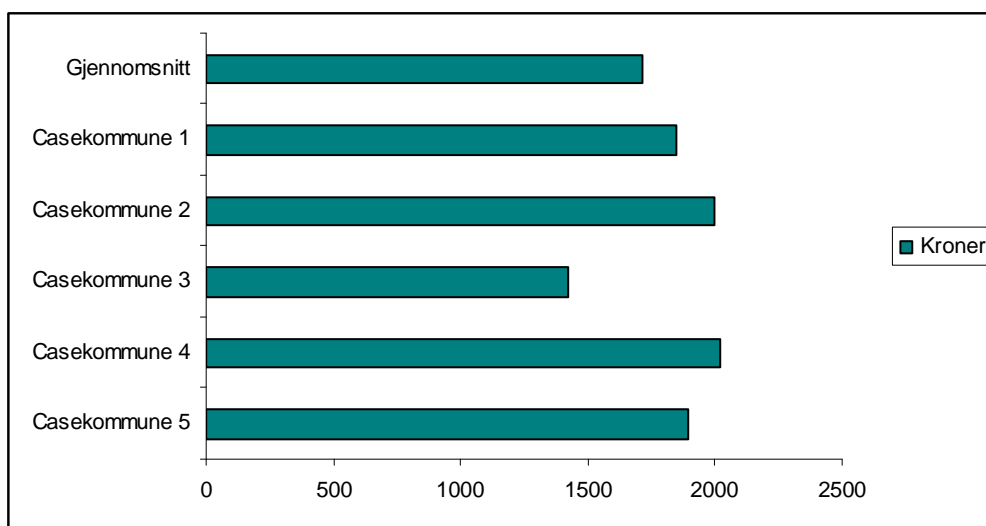
⁴⁴ NFU [24.9.08].

Videre stadfester loven at "[f]unksjonshemma barn skal givast gode utviklingsvilkår". Nærmere presiseringer av betydningen av "gode utviklingsvilkår" er ikke gitt.

I august 2003, under regjeringen Bondevik, ble statstilskuddet til drift av SFO innlemmet i rammetilskuddet til kommunene med den begrunnelse at det var ønskelig å redusere omfanget av øremerkede tilskudd for å styrke det lokale selvstyret⁴⁵. Staten fører tilsyn med kommunale SFO, kommunen med private SFO.

Kommunen kan kreve utgifter til SFO dekket gjennom foreldrebetaling, og dette er i dag den vanlige måten å delfinansiere SFO på i kommunene. Rapporteringer til KOSTRA i SSB viser at foreldrebetalingssatsene varierer kraftig mellom kommunene. Figur 5.1 viser foreldrebetalingssatsene i de fem casekommunene (ikke bydelsnivå) og gjennomsnittet for alle norske kommuner.

Figur 5.1: Foreldrebetalingssatser⁴⁶

Tidligere var det forskriftsfestet at 15 % av det statlige tilskuddet til kommunene skulle gå til barn med særlige behov⁴⁷. Bestemmelsene ble opphevet ved innlemmingen. Isteden ble det lovfestet at kommunene skal ha et tilbud om SFO før og etter skoletid for elever med særskilte behov på 1-7. klassesertrinn.

I kartleggingen er det intervjuet ansatte ved til sammen 6 SFO-er, hvorav to av disse er SFO-er tilknyttet en spesialskole. Ettersom SFO-ene står fritt til å organisere tilbudet, er det opp til hver SFO å definere innholdet og aktiviteter utover de retningslinjene som er gitt i opplæringsloven. Generelt sett finnes det tre hovedmåter å organisere tilbudet på når det gjelder barn med redusert funksjonsevne. Måten de enkelte SFO har valgt å organisere tilbudet på avhenger i stor grad av barnas typer

⁴⁵ Clemet (2003, 22. oktober).

⁴⁶ SSB-Kostra (2007).

⁴⁷ NFU [24.9.08].

av funksjonsnedsettelse, særskilt i hvilken grad de integrerer barna med funksjonsnedsettelse i det ordinære tilbudet.

De tre hovedtypene er et *integrert tilbud* i ordinær SFO, et *spesialtilpasset opplegg/egne grupper for barn med funksjonsnedsettelse* i ordinær SFO og *SFO ved spesialskole*.

Et integrert tilbud finnes når barn med nedsatt funksjonsevne er integrert i det ordinære tilbudet sammen med funksjonsfriske barn. De studerte SFO-er som har integrerte tilbud har gjerne barn med mindre kompliserte diagnoser, som er relativt vel fungerende. Noen ganger har barnet en egen assistent som er med for å sikre at barnet får oppfølging. Det finnes også en del SFO-er som velger å ha egne opplegg og/eller egne grupper for barn med funksjonsnedsettelse. Ved enkelte SFO-er er det separate grupper for barna, i andre SFO-er kan de være delvis integrerte i en ordinær gruppe, samtidig som de har separate opplegg mesteparten av tiden. Tilbud kan derfor variere fra integrert til separat opplegg, og mange SFO-er faller et sted mellom de to.

Spesialtilpassete opplegg kan enten gis til grupper av barn og unge med nedsatt funksjonsevne, basert på funksjonsnivå eller alder, det kan gis individuelt eller i en kombinasjon av de to. Det har variert mellom de undersøkte SFO-ene hvorvidt innholdet i tilbudet utarbeides av SFO ved leder eller baseleder, eller av en annen gruppe utenfor SFO.

Videre finnes det SFO-tilbud i to av casekommunene som er knyttet til spesialskoler. Ved disse skolene er gruppene (basene) delt inn etter funksjonsnivå fremfor alder.

I tabell 5.3 gis fire eksempler på måter å organisere SFO-tilbudet til barn med nedsatt funksjonsevne.

Tabell 5.3: Organisering av SFO

Eksempel – integrert tilbud

Denne SFO-en har bare tre barn med nedsatt funksjonsevne, to i annet trinn og én i tredje trinn. Barna er relativt vel fungerende og deltar i det ordinære tilbudet. Ett av barna har en egen assistent på skolen og SFO. SFO-en har valgt å integrere barna i hver sin base. To av barna har bare fysiske funksjonsnedsettelse, og er da naturligvis sammen med sin aldersgruppe.

Eksempel – spesialtilpasset opplegg

Denne SFO-en har en egen spesialgruppe for barn med nedsatt funksjonsevne med fem barn. Barna i denne gruppen har alvorlige og kompliserte funksjonsnedsettelse, og de fleste er multihandikappede. De med sosiale vansker og atferdsvansker er

fordelt på de andre trinnene.

Eksempel – kombinasjon integrert og spesialtilpasset tilbud

Det har vært vanlig praksis i den utvalgte SFO at trinnene 5.-7. har gått sammen med 4. trinnet deler av tiden, men at de er i egne grupper mesteparten av tiden. Barna med nedsatt funksjonsevne har da blitt plassert i mindre grupper, rundt 35 barn hvor det er mindre støy. De med funksjonsnedsettelse er også i egne grupper, for eksempel under måltidene. Det avhenger av det enkelte barns funksjonsnedsettelse(r) hvor mye barnet integreres i det ordinære tilbudet på SFO. De har sin egen assistent som de er sammen med, noen ganger alene, andre ganger med de andre barna. Barna har delvis sitt eget opplegg med egne aktiviteter. De får svømming i terapibasseng, og noen får også tilpasset fysisk trening utarbeidet av fysioterapeut. Enkelte ganger i året har de samlinger med andre barn med nedsatt funksjonsevne. De med ADHD tar i større grad del i de ordinære aktivitetene.

Eksempel – SFO tilknyttet spesialskole

SFO-en er organisert i tre team: multihandikappede, autisme og sammensatte lærevansker. Barna har det samme personalet som på skolen. De tre gruppene blandes i noe grad på tvers av diagnoser, men funksjonsnivå er viktigere alder. Det legges imidlertid vekt på å ikke få et for stort alderssprik innad i gruppene. Gruppene endres hvert år hvis sammensetningen ikke er hensiktsmessig.

I kartleggingen fremkommer styrker og svakheter ved SFO-tilbudet, som drøftes nærmere i avsnitt 5.4.1. Innledningsvis vurderes styrker og svakheter ved organiseringsmåter. Deretter belyses innholdet i SFO, samt finansiering av SFO. Dette vil danne grunnlaget for å se på potensielle muligheter og forbedringspotensial.

5.4.1 Styrker og svakheter ved SFO

Integrert versus spesialtilpasset tilbud – begge er nødvendige

Variasjon i organisering av SFO når det gjelder integrert versus separat opplegg og/eller grupper avhenger av en rekke praktiske forhold. Dette kan være antall barn med funksjonsnedsettelse og *typer* av funksjonsnedsettelse på den ene siden, samtidig som *synet på hva som er det beste for barn(et)* med redusert funksjonsnedsettelse varierer. Når det gjelder sistnevnte er det betydelig variasjon, både når det gjelder foreldre, SFO-ansatte og ulike fagpersoner på feltet.

SFO-ansatte begrunner delvis spesialtilpassete opplegg med at *barn med funksjonsnedsettelse har behov som ikke kan tilfredsstilles i større grupper*, at de trenger spesiell tilrettelegging og at mange har behov for mer ro enn de andre barna. En styrke ved separate opplegg er at tilbudet kan ta større hensyn til funksjonsnivået.

En SFO-leder la særlig vekt på at rett til økt bemanning øker med separate opplegg, fremfor det som gis i ordinære avdelinger. Det har særskilt kommet frem i casestudiene at støy og bråk i SFO med store avdelinger kan være særlig problematisk for mange barn. Mange av barna orker ikke så mye støy, og må ha ro, eller muligheten til å trekke seg unna.

En svakhet ved spesialtilpassete opplegg er derimot at barn sosialiserer seg mindre med funksjonsfriske barn. Fordelen med å integrere barn og unge med funksjonsnedsettelse i det ordinære tilbudet er at de får kontakt med, og sosialiserer seg med funksjonsfriske barn. Hovedsakelig alle foreldre som er intervjuet har ansett det som en styrke at barnet også har kontakt med funksjonsfriske barn, særskilt i grunnskolen. Flere ønsker separate tiltak etter grunnskolealder, da det oppleves at forskjellene mellom funksjonsfriske barn og barn med funksjonsnedsettelse øker etter hvert som barna blir eldre.

Betydningen av sosialisering, fellesskap, og uavhengighet til voksne vektlegges også av mange PP-rådgivere og ansatte i rehabiliteringstjenesten. Verken integrerte eller spesialtilpassete opplegg er ensbetydende med å være avhengig av voksne. I begge tilbud kan barnet være mer eller mindre avhengig av en voksen assistent som tilrettelegger. Funn fra kartleggingen tyder imidlertid på at hvis barnet har en funksjonsnedsettelse som gjør at det trenger egen assistent for å fungere i et integrert tilbud, benytter barnet ofte mer tid med assistenten enn med de andre barna. I motsetning kan tilbud i spesialtilpassete opplegg med barn med lignende funksjonsnedsettelse ha den fordelen at barnet er sammen med andre barn, men i mindre og mer tilpassede grupper. Slik kan barnet være mindre på én-til-én-basis med en assistent.

Videre sier en SFO-leder at integrering i noen tilfeller kan være vanskelig for de yngre barna, ettersom barna med funksjonsnedsettelse plasseres sammen med yngre barn etter 4. trinn. De er da ofte større enn de andre barna, og noen har også diagnoser som tilsier at de kan være mer utagerende. Dette kan oppleves som litt voldsomt for de andre barna. Når det gjelder det at eldre barn med nedsatt funksjonsevne integreres med yngre funksjonsfriske barn, vurderes dette ulikt. En PP-rådgiver sier at han har fått ulike tilbakemeldinger fra brukerne, en del barn trives på SFO til tross for at de er eldre enn de andre, men en del trives ikke.

”Jeg ser bare fordeler med [et separat tilbud ved spesialskole]... Enkelte av de som kommer fra hjemmeskolene [...] har gjemt seg under bordet, fordi de har vært plaget av bråk, eller de har bare vært alene sammen med voksne. Her får de én eller flere venner, og det er stas for dem. Hver fredag er det samlingsstund hvor de opptrer. De har glede av det, at de får opptre og får applaus. Mange barn blomstrer opp når de kommer hit! Mange blir så avhengige av å ha en voksen ved sin side, men det får de avlært her – her får de treffe andre barn!” SFO-leder v/spesialskole

Foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne som har, eller har hatt, barn i SFO, har ulike meninger om hva som er det beste for barnet. Årsaken til hvorfor alternativene vurderes ulikt er trolig diagnose og individuell tilpasning til barnets funksjonsevne.

Foreldre har vært fornøyde med SFO som et delvis integrert tilbud. Barnet har hatt sin egen assistent fra skolen sin side, og i stor grad hatt den samme personen på SFO. Barna har vært delvis integrert i de ordinære aktivitetene, men også hatt sin egen tid sammen med assistenten og egne aktiviteter. Samtidig tyder funn fra intervjuene på at foreldre til barn i spesialskoler er meget fornøyde, og slike skoler har stor pågang. Det som er felles for vurderingen, av både foreldre og SFO-ansatte, er at hvilket tilbud som er best, er individuelt og må vurderes med hensyn til det enkelte barns behov.

Et alternativ til SFO er at barnet har en personlig assistent, og ikke er del av SFO overhodet. Dette alternativet er det imidlertid ingen av informantene som oppgir at de ønsker seg, da de fleste har fokusert på sosialiseringaspektet ved SFO.

Den nasjonale evalueringen av skolefritidsordningen i 2002 tilsier at foreldregruppen i hovedsak er fornøyd med tilbudet, men at foreldre til barn med særskilte behov skilte seg ut som mindre fornøyd enn andre foresatte⁴⁸.

Innholdet i SFO – behov for økt fagkompetanse

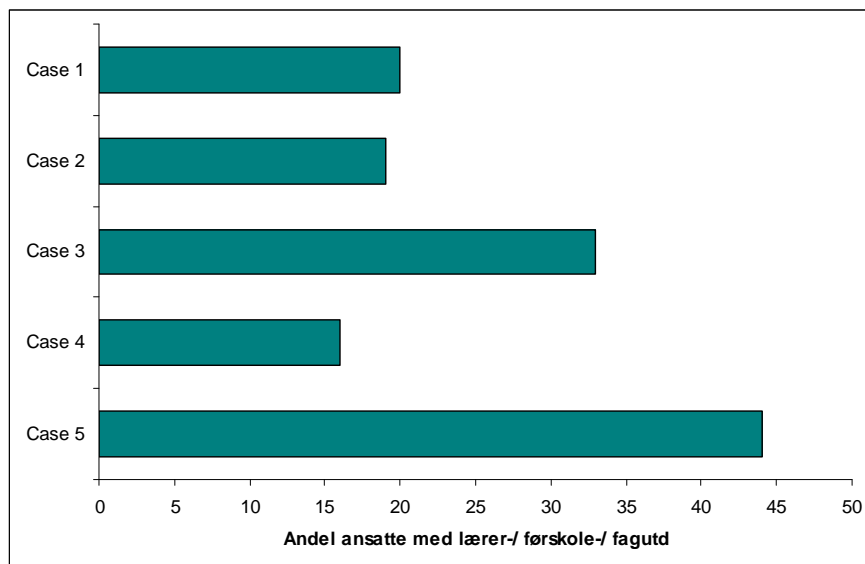
Som nevnt innledningsvis står SFO relativt fritt til å definere innhold og aktiviteter i tilbudet. Uavhengig av hvorvidt det er et integrert eller eget tilbud ved en ordinær SFO for barn med nedsatt funksjonsevne, sier ansatte ved SFO at de ønsker seg mer faglig veiledning og kompetanse med tanke på å utarbeide tilbud og aktiviteter.

“Jeg oppfatter at det [SFO] er et mindre godt tilbud – med mindre kompetanse og færre voksne. Spesialundervisning dekkes ikke av SFO. De får ikke tilrettelegging.”
PP-rådgiver

Figur 5.1 viser også at det samlet sett er mange uten fagkompetanse som arbeider med brukergruppen(e), samtidig som det er betydelige variasjoner mellom case-kommunene.

⁴⁸Kvello, Ø. og Wendelborg, C. (2002) i NFU [24.09.09].

Figur 5.2: Andel ansatte i SFO med lærerutdanning, førskoleutdanning eller fagutdanning i barne- og ungdomsarbeiderfaget⁴⁹

Videre viser funn fra kartleggingen at det er stor mangel på ressurser, både menneskelige og økonomiske, i SFO og det er ønske om å bemanne flere stillinger. Det at stillingene i SFO ikke er definerte fulltidsstillinger vanskeliggjør rekruttering ytterligere. Ofte er stillingene i 50 prosents stillingshjemmel og lavt lønnet. I en av casekommunene oppgis det at to stillinger var ubemannet i lang tid. SFO-ledere sier det er vanskelig å rekruttere ansatte og at det er vanskelig å få de fagutdannede fra høyskole og universitet til å bli i stillingene. Mange ansatte har dog opparbeidet seg stor realkompetanse gjennom mange års erfaring.

Samtlige SFO-ledere vi har intervjuet i forbindelse med kartleggingen gir uttrykk for at de ønsker seg mer veiledning og samarbeid med ulike faginstanser. Videre ser de et stort potensial i mer samarbeid mellom frivillige foreninger og idrettslag, men deres erfaringer tilsier at dette har vært vanskelig å få til. Årsaker har vært manglende vilje hos foreningene eller at det er liten kapasitet på dagtid. De SFO-ene som har hatt et nært samarbeid med skolen, og som deltar på møter der, har vurdert dette som meget positivt. En SFO-leder etterlyste i særdeleshet bedre samarbeid med PP-tjenesten.

Foreldrebetaling som hinder for bruk av SFO

SFO er en av de viktigste sosialiseringarenaene for barn med nedsatt funksjonsevne, spesielt i de kommuner og bydeler hvor det organiserte tilbudet fra kommune og frivillig sektor er begrenset. En SFO-leder sier at foreldrebetaling er et ekstra problem med hensyn til minoritetsspråklige. Likeledes er det en merutgift ved at

⁴⁹ Kilde: SSB

transport ikke er gratis. Den kulturelle faktoren innebærer ofte at kontantstøtte foretrekkes fremfor SFO, og at barna får et enda mer begrenset fritidstilbud. SFO-lederen ser en mulighet i at SFO defineres som avlastning. Det at SFO er en merutgift er også, i følge SFO-lederen, en grunn til at minoritetsspråklige velger bort SFO.

5.5 Fritidstilbudet til elever med nedsatt funksjonsevne på ungdoms- og videregående trinn

I dette avsnittet vil vi se på tilbudet etter skoletid til elever med nedsatt funksjonsevne på ungdoms- og videregående trinn. SFO er et lovpålagt tilbud til og med 7. trinn, men det finnes ikke noe tilsvarende lovpålagt tilbud for denne gruppen. I utgangspunktet er ungdomsskolen et kommunalt ansvarsområde, mens videregående opplæring er et fylkeskommunalt ansvar. Ettersom tilsynsordninger og andre "etter skolen-tilbud" ikke betraktes som pedagogiske tilbud, er organiseringen og finansieringen av disse et uavklart område i mange kommuner og fylkeskommuner. Organiserings- og finansieringsordninger er derfor forskjellige. I flere av kommunene sier også informantene at dette er en relativt ny problemstilling, og at avklaring av ansvarsområder mellom fylkeskommunen og kommunen behandles per dags dato.

Det er stor variasjon i tilbudet til elever på ungdoms- og videregående trinn, noe som særskilt betinges av at det ikke eksisterer noen lovpålagt skolefritidsordning etter 7. trinnet. Kartleggingen så langt har vist at SFO har vært et sentralt element i barns fritidstilbud fra 1. til 7. trinn, som en viktig sosialiseringsarena og møteplass.

Et organisert fritidstilbud til elever i videregående opplæring står, i henhold til det som fremkommer i dokumentstudier og intervjudata, meget sentralt for å skape en god hverdag for unge med nedsatt funksjonsevne. Både ansatte i hjelpeapparatet og foreldre oppgir i intervjuer at forskjellene mellom "funksjonsfriske" og "funksjonshemmede" ofte blir tydeligere og (ofte) mer problematiske etter ungdomsskolen. Betydningen av sosiale nettverk blir gjerne enda viktigere i med økt alder og inntreden i videregående skole. Imidlertid møter mange unge med funksjonsnedsettelse større utfordringer når det gjelder å finne jevnaldrende å være sammen med, ofte på grunn av psykiske eller tyngre fysiske funksjonsnedsettelse som kan hindre deltakelse på enkelte arenaer.

Til tross for at det ikke finnes noen lovpålagt skolefritidsordning etter 7. trinnet viser funn fra casestudiene at bydelene og kommunene likevel har organisert tilbud til denne gruppa etter skoletid.

Alle casekommunene (bydel og kommune) tilbyr en "SFO-lignende" ordning i større eller mindre omfang. Denne ordningen går under litt forskjellige navn, både *Tilsyn i videregående opplæring* (TIV) eller *Skoletilsynsordningen* (STO). Innholdet og organiseringen av ordningen varierer fra skole til skole, men er hovedsakelig et tilbud til elever på ungdoms- og videregående trinn etter skoletid for de elevene som har behov for det.

Innholdet i "tilsynsordningene" ligner på SFO bortsett fra aldersforskjellen og det faktum at ordningen tilbys unge med nedsatt funksjonsevne. Slik sett kan ordningen betraktes som en type "forlengning av SFO". Det er imidlertid viktig å understreke at innholdet i ordningene er opp til hver enkelt ungdomsskole eller videregående skole som har en slik tilsynsordning. Tilbudet vil da variere, men i følge informantene i bydel/kommune og PPT meldes det at innholdet består av ulike aktiviteter, slik som turer, matlagning osv. Det gis normalt ikke leksehjelp eller andre undervisningsopplegg innenfor ordningen. En informant som jobber med barn og unge i casekommune 4 oppgir at målsettingene for tilsynsordningen er den samme som i SFO, hvilket er omsorg og tilsyn etter skolen og en sosialiseringarena sammen med andre. Dette stemmer godt overens med inntrykket fra de andre informantene.

5.6 Andre "etter skole"-tilbud

Noen ganger tilbyr kommunene eller bydelene andre "etter skole"-tilbud. Disse tilbudene kan være enten gruppe eller en-til-en tilbud. Sistnevnte er imidlertid mer uvanlig, og de fleste får et tilbud gjennom fritidsklubber hvor de unge er i grupper. "Åpen skole" er et annet tilbud som finnes i casekommune 3⁵⁰ (i tillegg til en tilsynsordning). Tilbudet gis to dager i uken etter skolen, og er myntet på alle elever i skolen, men benyttes også av unge med nedsatt funksjonsevne. Skolen er åpen og det er blant annet mulig å få hjelp til lekselesing, delta i fritidsaktiviteter eller benytte styrkerom/gymsal.

Når det gjelder hvorvidt det er enkelte (diagnose)grupper som har mer eller mindre nytte av tilbudet, er det de samme tendensene som beskrevet tidligere i rapporten som gjør seg gjeldende for elever på videregående trinn. Tilbudet er stort sett bedre for de med psykisk utviklingshemming, og mindre godt for de med fysiske eller mindre funksjonsnedsettelse.

Noen av *PP-rådgiverne* uttrykker at tilbudet er utilfredsstillende for enkelte grupper som ikke ønsker å benytte seg av "tilsynsordningene". Dette er spesielt unge med fysiske funksjonsnedsettelse og andre med mindre funksjonsnedsettelse. Disse gruppene identifiserer seg ikke med ungdommene som benytter tilsynsordningen, og vil ha avstand til denne gruppen. Denne ungdommen møter imidlertid utfordringer i det "å være normale", blant annet med å skaffe venner og ha vennskapsforhold. De opplever at de likevel har behov for noe bistand og tilrettelegging.

En *PP-rådgiver* som jobber mye med unge med ADHD, Asperger- og hørsels- og synsnedsettelse oppgir at unge med slike funksjonsnedsettelse gjerne klarer seg på egenhånd og følgelig ikke benytter noen tilsynsordning. Hun sier at noen av *foreldrene* er misfornøyde fordi de synes det er for lite tilbud, mens mange også er fornøyde. For mange unge er det også slik at skoledagene er lengre i videregående skole, noe som både gjør at de har større behov for hvile rett etter skolen, og heller vil oppsøke fritidsaktiviteter på kvelden, og at behovet for en "tilsynsordning" derfor er mindre. Et flertall av *rådgiverne i PP-tjenesten* sier imidlertid at det er noen unge

⁵⁰ Det er per i dag én videregående skole i casekommune 3, da de tre tidligere skolene ble slått sammen.

som blir isolerte og mye alene i denne aldersgruppen, og sier at denne gruppen har et behov for flere organiserte aktiviteter generelt. Flere understreker imidlertid at også mange unge klarer seg godt. Dette antyder at det er viktig å ha et tilsyns-/fritidstilbud etter skolen også i tilknytning til videregående skole slik at de grupper som har behov kan velge å benytte dette.

Mange multihandikappede eller personer med nedsatt funksjonsevne med meget alvorlige og kompliserte diagnoser er i institusjon eller dagsenter når de kommer i denne alderen. For denne gruppen finner fritiden også sted på institusjon eller senter.

Videre har kartleggingen vist at tilsyn og tilbud mangler i feriene for denne aldersgruppen. "Tilsynsordningene" har ikke tilbud i feriene, noe som i følge av våre informanter er problematisk. En PP-rådgiver i casekommune 5 oppgir å få tilbakemeldinger fra foreldre/foresatte om at feriene er vanskelige, da elevene, men ikke foreldrene, har fri, slik som i vinter- og høstferiene. Det fremkommer at det er mange bekymringer knyttet til denne problemstillingen.

5.6.1 **Organisering og finansiering av "etter skolen"-tilbud**

Funnene våre viser at det er meget stor variasjon i hvordan kommunene organiserer slike tilbud og at dette i stor grad er et uavklart område hvor det er stor usikkerhet med hensyn til ansvarsfordeling mellom de ulike sektorer og nivåer. Flere av kommunene er i gang med å avklare disse forholdene per dags dato.

Flere kommuner i Norge har fattet vedtak på gratis tilsynsordninger for elever med funksjonsnedsettelse på *ungdoms-* og *videregående* trinn, herunder Tromsø, Fredrikstad, Sandnes, Drammen, Bærum og Bergen. Ingen av de nevnte kommunene krever foreldrebetaling for disse tilbudene på ungdomstrinnet eller videregående.

Casekommune 1 har tilsynsordning for *ungdomstrinnet* som del av skolens tilbud. Elevene har ikke rett på et slikt tilbud, men de som har behov for det, får et tilbud. Tilbudet er tilknyttet den enkelte ungdomsskole. Slike skoler har gjerne en spesialavdeling. De siste årene har kommunen kjøpt enkelte plasser i en naboskole i en bykommune som er nabo, hvorav plassene inkluderer tilsynsordning. I løpet av det siste året har kommunen også etablert en egen avdeling ved en ungdomsskole som også har et "etter skolen tilbud". Det er ungdomsskolen som tilsetter ansatte i tilsynsordningen, og tilbudet finansieres på det kommunale budsjettet.

Når det gjelder tilbudet til elever på videregående *trinnet* er det på nåværende tidspunkt ikke avklart hvorvidt det er fylkeskommunen eller kommunen som skal finansiere dette. Problemstillingen er at ettersom ordningen ikke er et pedagogisk tilbud er det ikke et fylkeskommunalt ansvar. Det er derfor uavklart innenfor hvilket eventuelle kommunale område dette hører inn under, hvorvidt det skal defineres som avlastning eller et kommunalt servicetiltak etc. På nåværende tidspunkt sier en informant i kommunen at det er sannsynlig at dette vil defineres som avlastning, og føres under denne posten på det kommunale budsjettet. Dette innebærer at kommunen enten vil betale utgifter til en videregående skole som har et tilsynstilbud i en

annen kommune, eller at det opprettes egne avlastningstilbud innad i kommunen. Dette ligger nå til behandling.

I casekommune 2 har det vært særskilt utfordrende å få kunnskap til hvilke ordninger som eksisterer. Inntrykket er at det manglende avklaring av ansvarsområder i kommunen, og vi har blant annet fått motstridende informasjon fra ulike intervjuobjekter. For eksempel sier skolesjefen at de ikke har noen fritidsordninger. En annen undersøkelse, gjennomført av Rådmannen i casekommune 5, sier at de har funnet at casekommune 2 har tilsynsordning.

Denne kommunen har en egen spesialskole for barn og unge med nedsatt funksjonsevne. En stor andel av barn og unge med nedsatt funksjonsevne går på denne skolen, og her er også "etter skolen tilbud" inkludert. Skolen har et eget budsjett til dette.

I casekommune 3 finnes det på ungdomstrinnet ingen organisert ordning for elever med nedsatt funksjonsevne. Det lages imidlertid individuelle tilbud til elever som har behov for det via miljøterapeutisk avdeling i kommunen, hvor elever får enkeltvedtak på tilbud etter skoletid. Tilbudet finner sted i skolens lokaler og med personell fra skolen. Tilbudet finansieres av kommunen via Helse- og sosialavdelingen, og det er ingen egenbetaling.

For elever i videregående skole finnes det et eget tilbud ved en av avdelingene ved en stor videregående skole i kommunen. Tilbudet har eksistert i flere år og er basert på avtale mellom skolen og kommunen v/ miljøterapeutisk avdeling, som også står for finansieringen. Det er ingen egenbetaling, men elever med behov må fremme søknad til miljøterapeutisk avdeling som fatter enkeltvedtak. Innholdet i tilbudet ligner det som gis i SFO, hvor ulike formingsaktiviteter, musikk og sosial trening inngår. Tilbudet finner sted i skolens lokaler, og det er miljøpersonale ved skolen (som også bistår i ordinær undervisning) som arbeider her. Ansvarlig for ordningen vurderer at kvaliteten på tilbudet varierer, det er primært et sted å være og et sted for sosial læring, da det oppgis at elevene som benytter dette tilbudet oftest er elever med nedsatt psykisk funksjonsevne med få eller ingen venner.

I casekommune 4 finnes det "etter skolen-tilbud" på enkelte *ungdoms- og videregående skoler*. For de elevene som går på skoler hvor det ikke finnes et slikt tilbud, er det etablert tilbud til elever på ungdoms- og videregående trinn. Elevene som ikke har et tilbud på skolen har et tilbud gjennom en fritidsklubb i bydelen. Det utarbeides en aktivitetsplan for hver enkelt elev, mens det er et pedagogisk dagsenter som har det overordnede ansvaret. Tilbudene dekkes av bydelens budsjett, og det er ingen egenbetaling. I de tilfelle hvor elever går på skoler utenfor bydelen, inngås det kontrakt med skolen og bydelen betaler utgiftene.

I casekommune 5 er tilsynsordning for elever på *ungdoms- og videregående trinn* vedtatt av bystyret. Med bakgrunn i dette vedtaket ble det satt av midler. Når det gjelder tilsynsordning på *ungdomstrinnet* får skolene overført midler fra kommunen, basert på antall elever med behov. Ungdomsskolene søker til kommunenes opp-

vekstkantor, som behandler søknadene og signerer avtale med hver enkelt skole. Også private skoler med tilskudd fra kommunen kan søke om midler.

Når det gjelder elever på *videregående trinn* inngår kommunen avtaler med fylkeskommunen, som er skoleeier for de videregående skolene. Kommunen samarbeider med de skolene som det inngås avtaler med, og det utarbeides tilsynsordning og undervisning som en integrert pakke. På denne måten blir det et helhetlig tilbud til elevene, som er i samme gruppe hele tiden.

Det er ingen egenbetaling for foreldre som har elever på *ungdoms- eller videregående trinn*, da dette er vedtatt av bystyret. Pengene bevilges over budsjettvedtak fra bystyret. Dette ligger sentralt hos kommunaldirektøren for oppvekst og utdanning. Det er forvaltningskontorene i kommunen som fanger opp behov fra foreldre til barn og unge og som videreformidler behov til rådmannen. Rådmannen inngår så avtale med skolene, fra år til år. Skolene tilsetter selv ansatte til tilsynsordningen.

Rådmannen legger opp til at de ordinære ungdomsskolene fortsatt skal ansvar for tilsyn som et frivillig tilbud utenom skoletid. Rådmannen mener at foreldrebetaling må videreføres når det etableres et tilsvarende kommunalt tilbud om tilsyn for barn på ungdomstrinnet og i videregående skole. Bystyret anbefaler derfor at foreldrebetalingen følger samme regler som SFO.

5.7 Utdypningstema 2: Støttekontaktordningen (SKO)

Retten til støttekontakt er lovfestet i *Lov om sosiale tjenester*. SKO er et meget sentralt tilbud fra kommunen, da det også skal hjelpe bruker med å benytte andre fritidstilbud. Det er i dag store forskjeller mellom kommunene når det gjelder SKO.

Det fremkommer i kartleggingen at SKO stort sett møter de samme utfordringene i de ulike casekommunene, og at ordningen er organisert på omtrent samme måte. Noen av casekommunene har i større grad brukt støttekontakter som fritidsassistenter som samler og organiserer tiltak for grupper av personer med nedsatt funksjonsevne. Ytterligere prøver en del av casekommunene å i større grad la støttekontaktene møtes for å utveksle erfaringer og styrke samarbeidet.

5.7.1 Styrker og svakheter ved SKO – den gode "match" versus mangel på personer og kontinuitet

SKO er ansett både av foreldre og andre som jobber ovenfor brukergruppen som et meget viktig tilbud, men kartleggingen avdekker en rekke problematiske forhold ved ordningen.

Først og fremst er det en svakhet med ordningen at det er meget vanskelig å rekruttere (egne) støttekontakter. Dette gjelder for alle casekommunene. Problemer med hensyn til rekruttering innebærer at mange som har vedtak om innvilget støttekontakt, likevel ikke får det.

Støttekontakter arbeider på oppdragskontrakter og er gjennomgående lavt lønnet. Dette resulterer i at det er få med relevant fagkompetanse som arbeider som støtte-

kontakter. I tillegg innvilges det gjerne et gitt antall timer med støttekontakt i måneden per bruker, som innebærer at den typiske støttekontakt er student eller lignende. Casestudiene viser at både foreldre og ansatte som jobber i kommunen med SKO erfarer at det er meget vanskelig å få kontinuitet i ordningen. Mange støttekontakter faller fra ordningen etter kort tid, og mange er uforutsigbare og stiller ikke opp når de skal.

Som tidligere nevnt er det opp til bruker, i samråd med støttekontakten, hvordan timene med støttekontakt skal brukes. De ansatte som forvalter ordningen mener at det er utfordrende for en stor andel støttekontakter å finne på varierte og meningsfylte aktiviteter med brukeren.

Flere kommuner har derfor valgt å sette samme grupper av støttekontakter, og har hatt gode erfaringer med hensyn til det. Dette kan det søkes om i noen av casekommunene. I de kommunene hvor dette ikke eksisterer, har det blitt etterspurt av foreldre. Det kan derfor være et behov for å i større grad tilby støttekontakter og bruker mer forhåndsdefinerte opplegg. Dette må imidlertid selvfølgelig tilpasses brukerens individuelle behov og funksjonsnivå.

På den andre side, er det viktig å fremheve at *mange foreldre/ foresatte er fornøyde* med den fleksibiliteten og individuelle tilpasningen, som det er mulighet for i SKO, når den først fungerer. De som er fornøyde med dette, er gjerne de foreldre/ foresatte som har funnet en støttekontakt som er dyktig, og som er en god "match" med barnet.

Videre kommer det frem i intervjuene med ansatte i kommunene som i noen eller høy grad har ansvaret for støttekontaktordningen, at det mangler stillinger til å jobbe med dette. Kommunene og bydelene sier at hvis de hadde hatt flere stillinger, eller egne koordinatører som bare jobbet med SKO i de kommuner/bydeler hvor de også har andre ansvarsområder, hadde de hatt større muligheter til å sette sammen grupper og finne støttekontakter.

5.8 Utdypningstema 3: Hjelpemidler

I kartleggingen inngår intervjuer med ansatte ved NAV hjelpemiddelsentral i de fem fylkene (herunder ergo- og fysioterapeuter, saksbehandlere og transportører av hjelpemidler) og foreldre til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Funnene herfra tilsier at hjelpemiddelområdet er velfungerende når det gjelder å finne frem til hjelpemidler til bruk i dagligliv, trening og stimulering. Når det gjelder hjelpemidler til transport er imidlertid behov og ønsker fra barn, unge og deres foreldre ikke helt i samsvar det eksisterende tilbudet.

5.8.1 Styrker og svakheter – gode hjelpemidler, lang ventetid

Foreldre/ foresatte som er intervjuet i forbindelse med kartleggingen er meget fornøyde med tilgangen på hjelpemidler, og opplever at de stort sett får de hjelpemidler de har behov for. Tilgangen og møtet med hjelpeapparatet i forbindelse med hjelpemidler er derfor å anse som en styrke.

Imidlertid erfarer foreldre/ foresatte at prosessen med å få hjelpemidler er svært tidkrevende. Det tar meget lang tid fra en søker om hjelpemiddelet, får innvilget vedtak og til det blir levert. Det kan ta opp 3-4 måneder og opptil et halvt år fra hjelpemiddelet er innvilget til det blir levert.

Dette bildet bekreftes av ansatte ved hjelpemiddelsentralene. Dette er også en svakhet, da barn og unge er en brukergruppe under vekst og hvor hjelpemidler kontinuerlig må justeres for å hindre feilstillinger osv.

"Problemet i dette er at det tar for lang tid fra man oppdager et behov til at barnet har et hjelpemiddel. Spesielt for barn som stadig er i endring og i vekst. Noen ganger går det fort og greit, men generelt tar prosessen for lang tid." *Ansatt ved NAV hjelpemiddelsentral*

I tillegg melder foreldre at de opplever at opplæringen i bruken av hjelpemidler kan være utilstrekkelig, og sier at de ønsker seg flere opplæringstimer.

Som nevnt er transport en utfordring som det blir pekt på av flere aktører i alle casene. Transport er tid- og ressurskrevende. Dette omtales nærmere i kapittel 6.

6. Barrierer og drivkrefter for bruk av tilbud

Dette kapittelet belyser ulike barrierer og drivkrefter ved avbenyttelse av fritidstilbud som fremkommer i kartleggingen.

Flere studier peker på at integrering av personer med nedsatt funksjonsevne fordrer at oppmerksomheten rettes mot *samfunnsmessige barrierer* for deltakelse for mennesker med ulik grad av funksjonsdyktighet⁵¹. Det er imidlertid en utfordring i å balansere individrettede tiltak mot endring av de strukturelle forhold og institusjonelle ordninger som hindrer den enkeltes deltakelse⁵².

Generelt har det vist seg at det er mange av de samme barrierer og drivkrefter som går igjen mellom de fem casekommunene, selv om størrelse og omfang varierer. En av casekommunene utmerker seg ved å ha flere drivkrefter som fremmer bruk av tilbud. Som påpekt innledningsvis i rapporten henger dette sammen med betydelige økonomiske og menneskelige ressurser.

6.1 Barrierer for bruk av tilbud

6.1.1 Fysisk tilgjengelighet

“Utilgjengelighet setter grenser for likestilling. Hjelp skal forankres i loven og de premisser som er vanlige for alle. Staten skal bli klar over våre rettigheter.” *Råd for funksjonshemmede*

Mangel på universell utforming og fysisk tilgjengelighet er den barrieren som utpeker seg umiddelbart i alle casekommunene. Barn og unge med nedsatt funksjonsevne møter fysiske barrierer som hindrer dem i å benytte fritidstilbudet slik de måtte ønske. Det er en rekke forskjellige fysiske barrierer hindrer, og hvilke disse er vil selvsagt avhenge av type funksjonsnedsettelse. Bevegelseshemmede og rullestolbrukere møter andre hindre enn syns- og hørselshemmede. Intervjudata viser dog at det er en sterk tendens til å tenke at personer med nedsatt funksjonsevne først og fremst er rullestolbrukere. Dette resulterer i at mange offentlige og private instanser og virksomheter først og fremst tilrettelegger for denne brukergruppen, og overser andre funksjonsnedsettelse. Oversikten under gir et bilde av hva informantene i kartleggingen opplever som betydelige fysiske barrierer:

- Bygg med trapper, lister, toaletter som ikke er tilrettelagte, for smale ganger for rullestoler osv.
- Utearealer, slik som fortau, mangel på merking av bygninger og bruk av kontrastfarger for synshemmede osv.
- Mangel på teleslynger og justering av lyd og lignende for hørselshemmede

⁵¹ Grue 1999: 160

⁵² Grue 1999: 160

- Mangel på bruk av lydbeskjeder for synshemmede i heis, fotgjengeroverganger osv.
- En rekke barrierer forbundet med transport, slik som mangel på reserverte seter for personer med nedsatt funksjonsevne, seter og plasser som er reserverte men ikke tilrettelagte, mangel på muntlige beskjeder på offentlig transport, overganger mellom perrong og fortau, nivåforskjeller mellom transportmiddel og perrong/ fortau/ vei etc.

Imidlertid må det understrekes at mange av informantene gir uttrykk for at arbeidet med universell utforming er kommet langt, og at utviklingen i løpet av de senere årene er meget positiv. Prosessen rundt den nye loven om universell utforming og tilgjengelighet blir påpekt som en drivkraft i dette arbeidet. Det påpekes likevel at arbeidet med universell utforming i forbindelse med nybygg er godt, men at det gjenstår mye når det gjelder tilrettelegging av eldre bygninger.

6.1.2 Økonomi – på system- og individnivå

Økonomi blir fremhevet som en barriere for å benytte tilbud. Dette blir påpekt både av foreldre og pårørende til barn og unge med nedsatt funksjonsevne og av ansatte på kommunenivå. Familier ønsker at de hadde fått flere ressurser til å dra på ferier og ha med seg en ledsager eller annen støtteperson. Ansatte som jobber i forvaltningen i kommunen med å tilrettelegge tiltak ønsker seg flere ressurser til flere stillinger som kan jobbe med å koordinere støttekontaktordningen, jobbe med å utarbeide flere gruppeaktiviteter og få større kunnskap om brukergruppen.

“Årsaken til at tilbudet til barn og unge ikke har vært på topp er mangel på kapasitet, ansatte og ressurser.” *Kommunalt ansatt som jobber med tilrettelegging*

Ansatte i SFO skiller seg ut som den gruppen som særlig gir uttrykk for at de har svært få og utilstrekkelige ressurser. Dette begrunnes med at det er få stillinger på mange barn, og at det er ønske om å igangsette aktiviteter som er mer kostnadskrevende. Videre er det omtrent samtlige SFO-er som særskilt etterspør mer fagkompetanse, også med tanke på å utvikle mer tilrettelagte og pedagogiske aktiviteter og opplegg for elever med nedsatt funksjonsevne. Spørsmålet om økonomi og fagkompetanse henger nært sammen med rekruttering og kontinuitet og vil bli diskutert videre under punkt 6.1.3.

6.1.3 Utfordringer knyttet til rekruttering og kontinuitet

Mangel på personer er en fremtredende barriere når det gjelder å lage gode fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Dette gjelder særskilt innen støttekontaktordningen som er avgjørende for at barn og unge skal kunne benytte eksisterende fritidstilbud. De fleste som ønsker støttekontakt får innvilget dette, men til tross for at vedtak er innvilget, er det mange som står uten en støttekontakt. Intervjudata forteller oss at det er vanskelig å rekruttere til støttekontaktordningen. Det er flere som får innvilget støttekontakt enn det er personer som ønsker å være støttekontakter. Videre er det ofte vanskelig å “matche” støttekontakt og bruker, da det

helst bør være en viss kjemi eller felles interessefelt hos de to. Det er bruker som skal definere innholdet, og noen ganger kan det ta tid å finne en støttekontakt som kan bidra innen brukers interessefelt. Noen ganger vil for eksempel bruker først og fremst ønske en kontakt til trening, noen ganger til definerte treningstyper, slik som klatring eller friluftsliv. Prosessen med å finne "riktig" støttekontakt kan derfor være krevende.

I tillegg uttrykker foreldre og andre intervjuede at det er vanskelig å rekruttere kvalifiserte støttekontakter. De fleste mangler relevant kompetanse for å jobbe med barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Mangel på fagkompetanse er særlig en utfordring i forhold til enkelte grupper som har store atferdsproblemer. I slike tilfelle kan det være direkte uforvarlig å overlate ansvaret til ufaglærte.

Videre er det særdeles vanskelig å rekruttere menn. Denne problemstillingen forsterkes av at det, i følge enkelte intervjuobjekter, er flere gutter som melder inn behov om støttekontakt enn jenter.

I tillegg kommer det frem i intervjudata at det er vanskelig å ha kontinuitet i støttekontaktordningen. Mange faller fra etter kort tid. De som er ansvarlige for å rekruttere støttekontakter sier at de mener dette har sammenheng med at de personer som rekrutteres gjerne er studenter, og har korte perspektiver når det gjelder jobben. I tillegg nevnes det at det er vanskelig å komme på nye ideer/aktiviteter overfor bruker.

"Det er vanskelig å få kontinuitet i tilbudene, samt å rekruttere personer og å få disse til å bli lenge". *Kommunalt ansatt som jobber med støttekontaktordningen*

Der er også en utfordring å rekruttere personer til SFO-ene skal vi tro informantene blant SFO-lederne. I ett tilfelle var SFO-stillinger ubesatte ikke på grunn av økonomi, men på grunn av mangel på søkere. Videre sier flere SFO-ledere at personalgruppen stort sett mangler fagkompetanse. Noen har imidlertid opparbeidet seg betydelig realkompetanse gjennom mange års arbeid. Det er trolig at mangel på fagkompetanse og personale svekker tilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne i SFO.

6.1.4 **Transport**

Transport er også en gjenganger når det gjelder hva som fremheves som en barriere. Mange foreldre og aktører som jobber med brukergruppen er fornøyde med selve tilbudet, men mangel på transportmuligheter hindrer at tilbudet blir benyttet. Det understrekes at transport er en utfordring både når det gjelder levering og henting på SFO. Alle brukere har krav på hjemtransport fra *skole*, men ikke fra SFO. Den økonomiske kostnaden forbundet med hjemtransport fra SFO utgjør en årsak til at noen foreldre velger å ikke ha barna i SFO, i følge enkelte SFO-ledere. SFO-ledere har inntrykk av at dette oftere er tilfellet med minoritetsspråklige foreldre. Dette vil da komme til å utgjøre en dobbel barriere for gruppen av minoritetsspråklige barn og unge med nedsatt funksjonsevne.

I tillegg uttrykker flere foreldre at de bruker svært lang tid på transport. Alternativt er det mulig å benytte felles taxi, men dette kan være meget tidkrevende for barna, i følge foreldre. Det oppgis også at transport er en barriere ved andre fritidsreiser enn reiser knyttet til bruk av SFO.

”Skal man kjøre taxi tar dette også lang tid. Jeg kjenner foreldre med barn med nedsatt funksjonsevne hvor barna bruker to timer hver dag på å kjøre taxi på grunn av henterunder. Det er ikke alright!”. *Forelder*

6.1.5 **Holdninger – manglende kunnskap, manglende bevissthet**

Holdninger som barrierer for barn og unges benyttelse av fritidstilbudet henger hovedsakelig sammen med to faktorer, slik det kommer frem av data innsamlet i denne undersøkelsen. Disse to faktorene er henholdsvis mangel på kunnskap om hva det innebærer og betyr å være funksjonshemmet, og en generell mangel på bevissthet rundt personer med nedsatt funksjonsevne i samfunnet.

Det som hyppigst blir nevnt i casestudiene, og i de innledende intervjuer med politiske interesseorganisasjoner, er at kunnskap om ulike diagnoser er lav, og at mange tenderer til å tenke at personer med nedsatt funksjonsevne hovedsakelig er rullestolbrukere. Brukere med ”usynlige” eller mer sjeldne funksjonshemminger blir gjerne glemt i utforming av bygg eller annen tilrettelegging. Intervjuede fra Råd for funksjonshemmede og interesseorganisasjoner sier at de også oppfatter at det er manglende kunnskap om hvordan en kan tilrettelegge for personer med nedsatt funksjonsevne. Dette henger nært sammen med at det i mange virksomheter er en manglende bevissthet rundt tilrettelegging.

”Det som er betenkelig er at jeg fikk beskjed om at hun med sitt handikapp ikke hadde behov for å drive alpinski, og at jeg ikke skulle søke på det mer. Jeg gav derfor streng beskjed om at dette er noe hun kan, og må få gjøre, og fikk tilslutt gjennomslag for dette.” *Forelder*.

Det er viktig å understreke at mange intervjuede ikke alltid, eller nødvendigvis, oppfatter at dette er et uttrykk for motvilje, men heller manglende bevissthet og kunnskap. Intervjuede fra Råd for funksjonshemmede har mange positive erfaringer med at kommunen eller andre virksomheter ønsker å tilrettelegge når rådet henvender seg direkte til dem med konkrete anbefalinger om tilrettelegging.

6.1.6 **Informasjonstilgang**

”Det er en krevende oppgave [å finne informasjon]. Noen foreldre har ressurser, men mange sliter, og dermed blir barna tapere.” *Forelder*

Foreldre melder at de synes det kan være krevende å få oversikt over rettigheter og tilbud i kommunen/bydelen. Først og fremst anses det som tidkrevende å få tak i informasjon, da flere ulike instanser har å gjøre med fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. En av casekommunene utmerker seg imidlertid med at kommunen utgir en egen aktivitetskalender som samler både offentlige, frivillige og

private tilbud. Dette er en stor styrke i å forbedre kunnskapen om fritidstilbudet i kommunen. Den samme kommunen kjennetegnes også av stor aktivitet innen NFU, blant annet med engasjerte foreldre som er en pådriver også for å forbedre informasjonen ovenfor andre foreldre til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. I motsetning oppgir en forelder i en av de andre casekommunene at det føles som om kommunen er motvillig til å gi ut informasjon om hva som faktisk finnes av tilbud, hvor forelderene mener dette trolig er grunnet ut i fra økonomiske årsaker.

Videre opplever en ansatt i bydelsadministrasjon i en av casekommunene at mange foreldre har feilaktig kunnskap om rettigheter og tjenester. I følge den ansatte fører dette ofte til en stor skuffelse i møtet med kommunen. Foresatte tror noen ganger at når barnet har fått en diagnose, så utløser det automatisk en rekke tjenester.

I to av de tre casekommunene med høyere grad av minoritetspråklige, oppgir informantene at de mener språk representerer en dobbel barriere. Informantene oppgir videre at sannsynlig er problemet større enn det de vet om, da de ikke nødvendigvis kommer i kontakt med denne gruppen. Imidlertid blir skolene utpekt som en viktig ressurs i arbeidet med å nå ut med informasjon til alle barn og unge, og mange ansatte i SFO og kommunen anser at skolene forvalter denne oppgaven på en god måte.

6.1.7 Foreldre/ pårørende

I enkelte tilfeller kan foreldre eller pårørende i seg selv utgjøre barrierer for barn og unges bruk av fritidstilbud. Foreldre til barn og unge med nedsatt funksjonsevne har en avgjørende betydning for det tilbudet som barnet benytter eller får vedtak på. Foreldres ressurser – tid, kapasitet og vilje – får meget stor betydning for barnas fritid.

”Foreldre har gjerne så mye å gjøre. Foreldre har ikke overskudd til å gjøre ting. Det blir en begrensning for barna.” *SFO-leder*

Ettersom fritidstilbud ikke er en lovpålagt oppgave, er det foreldrene som i stor grad må oppsøke, ta initiativ til og kreve et tilbud. På den andre side innebærer dette også, som vi vil se nærmere på under neste avsnitt, at foreldre i svært mange tilfeller også utgjør drivkrefter for at barn og unge får gode tilbud.

”Både foreldre som har ambisjoner og som mangler ambisjoner kan være barrierer. Det er en utfordring når foreldre har ambisjoner og ikke kan akseptere barnas funksjonshemming. De bruker mye krefter på å få barnet til å være noe de ikke er.” *PP-rådgiver*.

6.1.8 Koordinering og IP

I de tilfeller hvor det er behov for sammensatte tiltak og tjenester med koordinering av administrasjon av hjelpeordninger, har brukeren rett til utarbeidelse av IP. Kartleggingen viser imidlertid at det kan være vilkårlig hvorvidt IP blir gitt eller ikke, da det ikke er én instans som har ansvaret for å utforme dette.

Hvem som får ansvaret for å utarbeide IP er dermed noe tilfeldig. Hovedsakelig er det de som kjenner barnet best, men dette er ikke alltid tilfelle. På den ene siden uttrykker søknadsavdelingen i en av casekommunene blant annet at det forventes av mange aktører at bydelen skal ta ansvaret for dette. Informantene herfra oppgir imidlertid at selv om de ofte har ansvaret for utarbeidelsen, er det ikke alltid de som i egne øyne er de som er best skikket til å gjøre dette. I tillegg oppgir en forelder at prosessen ofte oppleves som tung, og at det er vanskelig at alle instanser ikke følger opp.

”Det er et problem at vi i søknadsavdelingen ikke kjenner barna så godt, mens andre, slik som skole og lege, kjenner barna mye bedre, men kan ikke pålegges ansvar. Ofte er bydelen ansvarlige for familien, men vi har ikke kapasitet til å følge familiene så godt sammenlignet med andre aktører som har kontakt oftere og mer regelmessig.” *Ansatt i søknadsavdeling i bydelsadministrasjonen*

På den siden etterlyses det av en PP-rådgiver i samme casekommune mer ansvar fra bydelens side i ansvarsgrupper for barn og unge med nedsatt funksjonsevne. PP-rådgiveren har opplevd at det har vært vanskelig å få bydelen på banen her, og mener at dette er meget viktig for å lage gode planer for elevene. Videre opplever rådgiveren at det er vanskelig å få bydelene å ta ansvaret for å lage IP. PP-rådgiveren bekrefter også tidligere intervjudata som antyder at det i høy grad er opp til foreldrene hvorvidt IP blir utformet. PP-rådgiveren understreket at dette var et særskilt problem for en gruppe minoritetspråklige som ikke behersker norsk godt og som ikke kjenner systemet tilstrekkelig.

6.2 Drivkrefter

I dette avsnittet beskrives noen av de drivkreftene som medvirker til å skape gode tilbud – og muligheter til å benytte disse. Til tross for at det fortsatt eksisterer barrierer for bruk av fritidstilbud, har kartleggingen også vist at det eksisterer mange gode tiltak og aktiviteter for barn og unge med nedsatt funksjonsevne, og at mange av informantene oppgir at de er fornøyde med dette tilbudet. De følgende avsnittene beskriver det som oppgis som drivkrefter når det gjelder å utforme gode fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne, og hva som fremmer at tilbud faktisk benyttes.

6.2.1 Råd for funksjonshemmede

Rådet har en rådgivende funksjon ovenfor lokale politikere i kommunestyret og bydelsutvalg. Rådet har ingen vedtaksmyndighet. Det består av politikere og representanter fra interesseorganisasjoner til personer med nedsatt funksjonsevne. Kommunestyre vedtar mandat for, og sammensetning av rådet, men brukerorganisasjonene har forslagsrett på deres representanter⁵³. Kommunale råd har talerett i kommunestyret, som er en viktig arena for lokalpolitikk.

⁵³ Lov om råd eller anna representasjonsordning for menneske med nedsett funksjonsevne, § 6. [25.8.08]

I kartleggingen fremkommer det at Råd for funksjonshemmede gjennomgående er en stor drivkraft i å sette fokus på, og formidle behov og ønsker fra, ulike grupper av personer med nedsatt funksjonsevne. Informantene fra rådene i samtlige casekommuner oppgir at rådet fungerer godt og et flertall melder at de har opplevd en revitalisering i løpet av de siste par år. De har fått en mer fremtredende rolle, og er mer involvert i saker i kommune og bydel.

Rådet arbeider særskilt i forbindelse med universell utforming. Dette innebærer blant annet mye saker i forbindelse med byggeprosjekter og andre plansaker. Informanter fra rådene melder at de synes kommunene og bydelene har kommet langt i arbeidet med universell utforming når det gjelder nybygg, men at det fortsatt er langt igjen når det gjelder tilrettelegging av gamle bygg og områder.

Rådet er også et sentralt bindeledd mellom kommunen/bydelen og de ulike brukerorganisasjonene for personer med nedsatt funksjonsevne. På denne måten har rådet en viktig formidlerrolle av ønsker og behov til personer med nedsatt funksjonsevne overfor kommunen.

På tross av at mange melder at de synes de i noen grad blir involvert lite, opplever de at når de selv tar initiativ og ønsker å bli delaktige, blir de hørt. Rådet for funksjonshemmede uttrykker selv at de anser sin rolle som "vaktbikkjer" ovenfor kommunen eller bydelen. De skal følge med på politikerne og sørge for at lover blir fulgt. Samtidig har Råd for funksjonshemmede en viktig rolle i å formidle brukerorganisasjonenes interesser.

Inntrykket fra kartleggingen er imidlertid, med ett mulig unntak, at barn og unge ikke er et særskilt prioritert område for rådene. De anerkjenner at det er viktig å sette fokus på denne brukergruppen, men det fremkommer at det er størst oppmerksomhet på generelle saker knyttet til fysisk tilrettelegging og universell utforming.

6.3 Ledsagerordningen

Ledsagerordningen skal finnes i alle kommuner og bydeler, og gir personer med nedsatt funksjonsevne anledning til å ta med ledsager på en rekke tilbud, slik som svømmehall, kino etc. Ordningen tilbys av kommunen, og det må fremmes egen søknad om ledsagerbevis. Nedre aldersgrense for ledsagerbevis er normalt åtte år⁵⁴. Funn fra kartleggingen tyder på at det er jevnt over god informasjon om ledsagerordningen. Ledsagerordningen gjelder primært offentlige tilbud, men det er enkelte eksempler på at private tilbydere også aksepterer det.

Ledsagerordningen fremheves som en meget positiv ordning, som har stor betydning for personer med nedsatt funksjonsevnes mulighet for å benytte tilbud. Foreldre melder også om en positiv utvikling i den forstand at ordningen har blitt bedre kjent.

⁵⁴ Hdir (2001)

6.3.1 Ildsjeler – foreldre, pårørende og frivillige

De såkalte "ildsjelene" blir fremhevet som viktige og betydningsfulle drivkrefter i å utarbeide tilbud til barn og unge, komme med innspill til kommunen og andre instanser fra brukergruppene, samt å sikre at brukeres rettigheter blir ivaretatt.

Ildsjelene finnes mange steder. De som ofte blir fremhevet er:

- Foreldre
- Pårørende
- Frivillige organisasjoner og foreninger
- Idrettslag
- Brukere selv

I noen av casekommunene ser vi at foreldre er meget avgjørende for fritidstilbudet til barn og unge. Kommuner/bydeler som har mange og varierte tilbud kjennetegnes av engasjerte foreldregrupper eller lokale lag av foreninger og idrettslag som iverksetter og driver tilbud.

Videre kan frivillige organisasjoner og foreninger være drivkrefter for gode tilbud gjennom å være dialog- og møteplasser, både for barn og unge selv, og for foreldre til barn og unge med nedsatt funksjonsevne.

Andre instanser blir også nevnt i enkelte av casestudiene, hvor det først og fremst er instansen/institusjonen, og ikke enkeltmennesket, som fungerer som drivkraft. Disse er blant annet:

- Spesialskoler
- Barnevernet
- Utekontakten
- Skolen
- Ansvarsgrupper og koordinatorene for ansvarsgrupper

Ansvarsgrupper kan utgjøre en viktig drivkraft for enkelte barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Ansvarsgrupper skal samle alle personer og instanser som jobber i forhold til barnet med det formål å sikre helhet og koordinering⁵⁵. Ansvarsgrupper består gjerne av ergoterapeuter, fysioterapeuter, skole, foreldre, representant fra PP-tjenesten, barnets assistent på skolen, avlaster (familie eller bolig) og kommunalt ansatte fra relevant forvaltnings- og/eller tiltaksenhet.

Videre fremkommer det at andre faglige instanser, slik som barnevern eller spesialskoler, kan utgjøre viktige sparringspartnere for de som arbeider med tilrettelegging i kommune eller frivillig sektor.

⁵⁵ Skolenettet [15.8.08]

7. Fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne – noen oppsummerende betraktninger

Denne undersøkelsen har kartlagt fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne med det formål å danne et kunnskapsgrunnlag for Kunnskapsdepartementets videre arbeid med å utarbeide fremtidige modeller for fritidstilbud. Kartleggingen baserer seg på casestudier i fem fylkeskommuner, tre kommuner og to bydeler i Norge. Kartleggingen har for det første kartlagt hvilke typer av fritidstilbud som eksisterer for barn og unge med nedsatt funksjonsevne. For det andre er ønsker og behov til barn og unge, og deres familier, kartlagt. For det tredje er barrierer og drivkrefter for at ønsket fritidstilbud ikke benyttes, eller benyttes i mindre grad enn ønsket, kartlagt.

Dette kapittelet oppsummerer funnene fra kartleggingen og presenterer vår vurdering av hvordan det bør arbeides videre med å utforme gode tilbud til denne gruppen, og hvilke hensyn som bør legges til grunn i dette arbeidet.

7.1 Eksisterende fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne

Kartleggingen av fritidstilbudet i de fem casekommunene viser at det er stor variasjon i fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Noen har brede og sammensatte tilbud, mens andre har svært få valgmuligheter. De lovpålagte tilbudene, slik som SFO, støttekontaktordning og avlastning, tilbys i samtlige casekommuner, men hvordan tilbudene er definert og organisert varierer. Videre er det betydelige variasjoner i de støttetiltak som organiseres av kommunen eller bydelen utover dette. Slik det fremgår av kartleggingen har noen kommuner flere og varierte tilbud, fra friluftsgupper til kokkekurs, mens andre kommuner med mindre tilbud har få organiserte aktiviteter. I tillegg er det stor variasjonen i hvor stort tilbudet fra frivillig sektor er. I de kommuner hvor det er samarbeid mellom kommunen og de frivillige aktørene, er dette en styrke for tilbudet.

Kartleggingen viser at faktorer som kommunestørrelse og økonomi påvirker tilbudet. Mindre sentraliserte kommuner med spredt bosetting har færre tilbud. Der hvor det er et lavere innbyggertall er det av naturlige årsaker vanskeligere å lage tilbud som er tilpasset barn og unges interesser og diagnoser innenfor en enkelt kommune. Studier fra Danmark og Sverige viser de samme sammenhengene mellom tilbud og kommunestørrelse.

7.2 Ønsker og behov til barn og unge med nedsatt funksjonsevne

Kartleggingen har vist at det er noen grupper som lettere faller utenfor fritidstilbud enn andre grupper. Dette er særlig barn og unge med mindre synlige funksjonshemminger, slik som hørselshemmede og svaksynte, barn og unge med sjeldne funksjonshemminger, barn og unge med multihandikapp og svært kompliserte diagnoser, barn med atferds- og konsentrasjonsvansker, personer med fysiske funksjonsnedsettelse og minoritetsspråklige barn og unge med funksjonsnedsettelse.

Det er mange likhetstrekk i ønsker og behov hos barn og unge, samt deres familier, mellom casekommunene. Den største likheten er imidlertid at barn og unge ønsker valgmuligheter. Barn og unge med funksjonsnedsettelse er ikke en homogen gruppe, og ønsker seg bredde og variasjon i fritidstilbudet. Likheten består følgelig først og fremst i at barn og unge med funksjonsnedsettelse ønsker forskjellige ting. Selv om dette kan virke innlysende, blir det ikke tatt i betraktning i tilstrekkelig grad.

Kommunene tilbyr i dag en rekke sentrale tilbud, slik som SFO, støttekontaktordning, avlastning og hjelpemidler. Over halvparten av alle kommuner tilbyr i dag også ledsagerordning. Kartleggingen har imidlertid vist at innholdet og organiseringen av tilbudene varierer, og fungerer mer eller mindre godt i de forskjellige casekommunene. Det er særskilt stort forbedringspotensial med hensyn til SFO, SKO og transport.

7.3 Barrierer og drivkrefter

Kartleggingen har vist at arbeidet med hensyn til universell utforming og tilgjengelighet har bedret seg de siste årene, blant annet grunnet arbeidet i forbindelse med diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Likevel møter barn og unge med funksjonsnedsettelse flere barrierer som hinder de fra å ha et fritidstilbud på lik linje med funksjonsfriske barn, og fra å benytte eksisterende tilbud i den grad de ønsker. Barrierene er først og fremst fysisk utilgjengelighet, mangel på økonomiske og menneskelige ressurser, utfordringer når det gjelder transport til og fra fritidsaktiviteter, mangel på informasjon eller dårlig informasjonstilgang, manglende kapasitet og ressurser hos foreldre eller andre pårørende og sviktende koordinering og ansvar for IP.

Til tross for dette har kartleggingen vist at det også finnes mange gode fritidstilbud til barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Råd for funksjonshemmede spiller en viktig rolle i kommunen og i bydelen når det gjelder å skape økt bevisstgjøring rundt behovene til personer med funksjonsnedsettelse, særskilt i saker som gjelder universell utforming og tilrettelegging av fysiske områder. I en rekke tilfelle er det mangel på kunnskap om hvordan tilrettelegge for ulike funksjonsnedsettelse som skaper barrierer.

Videre finnes det en rekke "ildsjeler" som skaper gode tilbud for barn og unge. Foreldre, pårørende og frivillige - som enkeltpersoner eller foreninger, organisasjoner og idrettslag - er pådrivere både i forhold til å formidle ønsker og behov og i forhold til å organisere fritidsaktiviteter. Videre finnes det flere ansatte i kommunalforvaltningen som jobber med tilrettelegging og støttetiltak og som skaper gode tilbud innenfor de økonomiske rammene de er gitt. Denne gruppen opplever likevel ofte at de ønsker å skape mer enn det som er mulig innenfor dagens rammer. Flere andre aktører og instanser er også med på å lage gode tilbud. Til slutt viser kartleggingen at ledsagerordningen anses som meget viktig ordning, da den bidrar til at barn og unge i større grad kan benytte fritidstilbud uten at behovet for støtte skaper en merutgift for familien.

7.4 **Anbefalinger til arbeidet med å utrede ulike modeller til brukergruppen**

Som det fremgår av de ulike kapitlene er det en rekke faktorer som påvirker omfang og innhold i fritidstilbudet. Det avgjørende for å opprettholde fritidstilbudet er imidlertid at det benyttes, og i anbefalingene inngår også hvordan det anbefales å legge til rette for at fritidstilbudet benyttes. På bakgrunn av funn fra kartleggingen mener vi at følgende bør vektlegges i arbeidet med å utvikle fritidstilbudet til barn og unge med nedsatt funksjonsevne:

7.4.1 **Ta utgangspunkt i barn og unges behov**

For å forbedre fritidstilbudet er det nødvendig å skape økt bevissthet rundt *behovene* til barn og unge med nedsatt funksjonsevne, noe som må tillegges stor betydning blant annet i arbeidet med universell utforming og tilrettelegging. Det vurderes at dette er en særlig viktig oppgave for statssekretærutvalget som koordineres av Barne- og likestillingsdepartementet. Det er imidlertid viktig at dette formidles til alle sektorer i samfunnet, og ikke forblir på departementsnivå. Særlig gjenstår det mye med når det gjelder til å tilrettelegge eldre bygg og områder. I tillegg til behov for fysisk tilrettelegging fremgår det av kartleggingen at det er behov for større kunnskap om selve brukergruppen, herunder ulike typer funksjonsnedsettelse, for å etablere meningsfulle aktiviteter og tilbud. Samtidig fremkommer det at barn og unge i brukergruppen har individuelle ønsker og behov som ikke blir tilfredsstillt, blant annet fordi de trenger individuell tilpasning og assistanse for å benytte seg av tilbud. En fremgangsmåte for innhente informasjon om dette er å gjennomføre brukerundersøkelser i bydeler og kommuner, samtidig som aktive brukerorganisasjoner og foreldre/ pårørende er viktige formidlere av ønsker og behov fra barn og unge.

7.4.2 **Styrk SFO**

Kartleggingen har vist at satsingen på SFO er minimal. Et gjennomgående trekk er at SFO har svært utilstrekkelige ressurser dersom målet med er at ordningen skal være noe annet enn en ren "oppbevaringsplass". For majoriteten av barn og unge med nedsatt funksjonsevne er SFO i dag den primære arena for fritid, sosialisering og fellesskap med andre barn, noe som tilsier at det er nødvendig å styrke denne fl ordningen med flere og bedre ressurser.

Kartleggingen har pekt på problemer i når det gjelder antall stillinger, rekruttering og kontinuitet ved SFO. I kartleggingen i de fem casekommunene fremkommer det at bare rundt en tredjedel har relevant fagkompetanse, og SFO-ledere fremhever behovet for faglig veiledning når det gjelder barn og unge med nedsatt funksjonsevne.

Behovet for å tilføre større faglighet kan løses ved å overføre flere ressurser til SFO i form av flere stillinger og høyere lønn som insentiv til å få flere ansatte med relevant utdanning. Videre kan det arbeides systematisk med større samarbeid mellom SFO, skole og PP-tjeneste. Særskilt PP-tjenesten har stor fagkompetanse som SFO kan ha nytte av. Det krever imidlertid at også PP-tjenesten får økte ressurser til å bruke tid på faglig veiledning overfor SFO. Samarbeid med skolen kan lede til mer helhetstenkning rundt det enkelte barn.

Funksjonsevne og diagnose har stor betydning for hvilket SFO-tilbud som ønskes. Derfor er ikke mulig å komme med anbefalinger annet enn at et godt tilbud består av valgmuligheter slik at barn kan integreres i den grad som er ønskelig. Integrering av barn med funksjonsnedsettelse må vurderes nøye, og i sammen med foreldre og fagfolk, etter barnets beste. Her er det få standardsvar.

I kartleggingen fremkommer det også at samtlige casekommuner har et "SFO-lignende" tilbud til elever i videregående skole med nedsatt funksjonsevne. Siden dette ikke er et lovpålagt er det i stor grad opp til den enkelte kommune og den enkelte skole om og i hvilken grad et slikt tilbud etableres og at dette avhenger av om dette tilbudet etterspørres fra elever med nedsatt funksjonsevne og deres foreldre/foresatte.

7.4.3 **Styrk støttekontaktordningen**

Kartleggingen har vist at det i dag er mange utfordringer når det gjelder støttekontaktordningen, særlig rekruttering og kontinuitet. Dette er i stor grad et spørsmål og ressurser, men noe kan sannsynligvis styrkes gjennom organisering.

Dette kan blant annet gjøres gjennom å i større grad danne grupper av støttekontakter, slik at de føler et større fellesskap rundt oppgaven, samt dra nytte av hverandres erfaringer. I tillegg kan støttekontaktene sammen arrangere aktiviteter hvis dette er ønskelig også fra brukernes side. Det anbefales også at støttekontaktene gis mer veiledning og kursing, for eksempel er det mulig å samle de støttekontaktene som har brukere med samme diagnoser og/ eller funksjonsnedsettelse. Ettersom mange støttekontakter er studenter (ofte innen helse- og sosialfag), kan det være hensiktsmessig å etablere opplegg som har overføringsverdi til egne studier, samtidig som de kan bidra til et bedre tilbud til bruker. Ett forslag er å utvikle et hefte med tips og ideer til aktiviteter, og eksempler på "beste praksis" i støttekontaktarbeidet.

Flere og flere kommuner har nå fritidsassistenter, som har ansvaret for grupper av personer med nedsatt funksjonsevne. Disse har gjerne ansvar for populære aktiviteter som trening og friluftsliv, og det er hensiktsmessig å rekruttere fritidskontakter som har interesser som sammenfaller med brukernes. Det oppgis også at det ville ha styrket ordningen å opprette flere stillinger som kan koordinere støttekontaktene, samt fremme rekrutteringen av støttekontakter ved å bedre avlønning og opplæring.

7.4.4 **Inkluder transport i fritidstilbudet**

Det er nødvendig å forbedre transportmulighetene da dette er en av de hyppigst oppgitte barrierene for at barn og unge ikke benytter eksisterende fritidstilbud. I kartleggingen fremkommer det at mange av fritidstilbudene til barn og unge med redusert funksjonsevne befinner seg langt hjemmet, ofte fordi det ikke er tallmessig grunnlag for å etablere tilbud til denne gruppa barn og unge i nærmiljøet. Dermed er tilgang til transport en forutsetning for å kunne benytte fritidstilbud. Kartleggingen viser også at det er ønske om transport til og fra SFO, og at denne er gratis, flere av informantene ser transport som ressurskrevende i seg selv og som en merutgift.

7.4.5 **Stimulér til økt samarbeid mellom kommuner og frivillig sektor**

Frivillig sektor er god til å rekruttere nye ressurser og skape aktiviteter, men i flere av casekommunene fremkommer det at frivillig sektor lite aktiv. Større samarbeid mellom kommunene og frivillige foreninger og organisasjoner, slik som frivillighets-sentralene og lignende, kan bidra til at de ressurser som finnes utnyttes på en bedre måte. Videre kan det bidra til bevisstgjøring i deler av frivillig sektor som ikke retter seg mot personer med funksjonsnedsettelse, slik at fokus også settes på å utvikle tilbud til denne gruppa. Flere barn og unge med nedsatt funksjonsevne kan integreres i ordinære fritidsaktiviteter ved hjelp av tilrettelegging, men dette fordrer en viss kunnskap og bevissthet i frivillige organisasjoner og lag. I denne sammenheng bør det oppmuntres til økt samarbeid mellom Råd for funksjonshemmede og frivillige aktører, men også ansatte i kommuner og bydeler og ansatte som arbeider med å utforme aktiviteter og tiltak vil høyst sannsynlig tjene på et økt samarbeid med frivillig sektor. Når det gjelder små kommuner kan det oppfordres til å inngå samarbeid med lag og organisasjoner i nabokommunene, både når det gjelder å utvikle og finansiere tilbudene, og ikke minst sikre at det er et rimelig antall brukere som benytter disse. Da må imidlertid eventuell økt avstand støttes med bedre transportordninger.

7.4.6 **Gjør informasjon lettere tilgjengelig**

Kartleggingen viser at foreldres kapasitet og ressurser er avgjørende for barn og unges fritidstilbud, både når det gjelder *hvilke* tilbud som benyttes og *hvordan* og *hvor mye* de benyttes. Mange av informantene blant foreldre og interesseorganisasjoner gir uttrykk for at informasjonen om rettigheter og tilbud i casekommunene er lite tilgjengelig. Det er tids- og kostnadskrevende å skaffe informasjon og å "stå på krava" i enkelte tilfeller. I en av casekommunene lager kommunen hvert halvår en aktivitetskalender og hvor foreldre som ønsker det får denne tilsendt automatisk. I tillegg sendes kalenderen ut til skoler og boliger. Den kan også lastes ned elektronisk på kommunes hjemmesider. Dette er et viktig virkemiddel for å bedre tilgangen på informasjon ovenfor foreldre og andre interesserte.

Videre kan informasjonstilgangen også bedres på de mer generelle tilbudene som tilbys fra kommunenes side. Fritidstilbudet er et område som er lite lovregulert, og betydningen av foreldres kapasitet er derfor stor. I Danmark har Socialministeriet utarbeidet en *Guide til hjelp og støtte* for foreldre til barn med handikapp⁵⁶. Guiden er en lett tilgjengelig og anvendbar for foreldre til barn og unge med funksjonsnedsettelse, og gir informasjon om rettigheter og tilbud.

Flere barn og unge har behov for særskilt koordinering av hjelpeapparatet. IP er et verktøy i dette henseendet. Kartleggingen viser imidlertid at mange barn og unge med nedsatt funksjonsevne trolig har en IP til tross for at de har behov for det. I kartleggingen fremkommer det at IP er et område ingen instanser ønsker å ta ansvar for og at det per i dag er det i stor grad opp til foreldrene å starte prosessen med IP. Dette slår spesielt uheldig ut for foreldre/ pårørende som ikke behersker

⁵⁶ Socialministeriet (2007)

norsk og som av den grunn har større vanskeligheter for å orientere seg i hjelpeapparatet. For å unngå at IP kun tilfaller barn og unge med et sterkt nettverk og/ eller norsktalende ressurssterke foreldre/ pårørende, er det viktig at dette ansvarsfestes. Ett eksempel kan være å tillegge dette ansvaret den såkalte koordinerende enhet i kommunen, som beskrevet i Forskrift om habilitering og rehabilitering i Spesialisthelsetjenesteloven⁵⁷.

Bydel eller kommune har plikt til å informere om rett til IP, men ansvaret for utarbeidelsen er ikke langt til noen spesiell instans. Utgangspunktet er at den instansen som kjenner barnet best skal utarbeide IP, men kartleggingen viser at dette ikke alltid er tilfelle. Det bør derfor vurderes hvordan denne ordningen kan forbedres. Fordi det vil variere hvilken instans som kjenner barnet best, er det ikke hensiktsmessig at ansvaret legges til en bestemt instans, men det bør vurderes om én instans får ansvaret med å initiere prosessen, og at denne får delegeringsmyndighet til å pålegge at egnet instans utformer IP.

7.4.7 **Styrk informasjon overfor minoritetsspråklige foreldre**

Funn fra kartleggingen tyder på at det er behov for bedre kontakt og dialog med minoritetsspråklige foreldre. Det er her viktig å presisere at minoritetsspråklige foreldre ikke er en enhetlig gruppe og at evnen til å innhente relevant informasjon avhenger av forhold som utdanningsbakgrunn, norskkunnskaper, kunnskap om det norske samfunnet, kjennskap til ulike aktører i det offentlige tjenesteapparatet og grad av integrering, for å nevne noen. Det er med andre ord viktig å tilby tilpasset informasjon som tar utgangspunktet i den enkelte families situasjon og kunnskapsnivå.

Skolen og helsestasjonene er viktige aktører når det gjelder å formidle informasjon om muligheter til fritidstilbud, herunder SFO, kulturskolen og annet. I helsesektoren er det gjort flere erfaringer med å nå ut til minoritetsspråklige. Gode erfaringer er samlet blant annet i heftet *Minoritetsbakgrunn og pasientopplæring*⁵⁸. Her anbefales det blant annet å tilrettelegge for informasjon på aktuelle språk, det være seg i form av brev, telefon eller personlig fremmøte, samt legge ut informasjon i butikker som oppsøkes av minoritetsspråklige, danne samarbeid med religiøse møtesteder, innvandrerorganisasjoner og ressurspersoner i miljøet/-ene, gjennom radiosendinger, samt informasjon gjennom minoritets- og bydelsaviser. Erfaringene fra helsesektoren tilsier at muntlig personlig overbrakt informasjon ofte er det som fungerer best, idet det er lettere å oppklare eventuelle spørsmål og utydigheter ansikt til ansikt, i tillegg til at det er lettere å bygge opp tillit i et personlig møte. Det er også viktig at den som overbringer informasjonen har kunnskap om ulike kulturers holdninger til funksjonsnedsettelse som kan medvirke til at informasjon ikke innhentes eller tilbud ikke benyttes eller ønskes. Videre må det for en del foreldre tas høyde for faktorer som mulighet for tolk, barnepass etc. på informasjonsarrangementer, da det fremkommer at dette kan være forhold som hindrer oppmøte.

⁵⁷ Lov om spesialisthelsetjeneste m.m. (1999)

⁵⁸ Shaista og Hopen (2008)

7.4.8 **Oppfordre Råd for funksjonshemmede til å styrke fokuset på barn og unge med nedsatt funksjonsevne**

Gjennom kartleggingen har det fremkommet at Råd for funksjonshemmede spiller en viktig rolle som "vaktbikkje" i kommunene, både når det gjelder å påpeke tilrettleggingsbehov for personer med nedsatt funksjonsevne generelt og det gjelder plan- og bygningssaker, hvor hensynet til universell utforming skal ivaretas, spesielt. Rådet fremstår som en positiv drivkraft, men i intervjuer med informanter herfra synes det som om barn og unge med nedsatt funksjonsevne ikke er et prioritert område for rådene så langt, og på bakgrunn av dette vil vi oppfordre rådene til å i større grad fokusere på dette i arbeidet sitt.

8. Referanser

AID, Arbeids- og inkluderingsdepartementet (2005, mai). "Strategiplan for familier med barn som har nedsatt funksjonsevne."

Aayab, Shaista og Hopen, Liv (2008). "Minoritetsbakgrunn og pasientopplæring". Rapport. Nasjonalt kompetansesenter for læring og mestring ved kronisk sykdom.

BLD, Barne- og likestillingsdepartementet (n.d.). "Politikken for personer med nedsatt funksjonsevne". URL: http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/nedsatt_funksjonsevne/politikken-for-personer-med-nedsatt-funk.html?id=512003. [11.7.08].

Brevik, Iren (n.d.). "Musikk for alle". URL: <http://www.fritidforalle.no/media/11930/musikk%20for%20alle%20-%20utgangspunkt%20for%20artikkel1.pdf>. [15.6.2008].

Clemet, Kristin (2003, 22. oktober). "Svar på spørsmål fra Lena Jensen i spørretimen". URL: <http://www.stortinget.no/spti/dw-o2003102202-012.html>. [24.09.08].

CLH, Center for Ligebehandling af Handicappede (2007, Januar). "Fritidstilbud til unge handicappede. Fritid, trivsel og fællesskab". Rapport. URL: www.clh.dk. [16.6.08].

CLH, Center for Ligebehandling af Handicappede (2002, Januar). "Kommunale fritidstilbud til børn og unge med funktionsnedsettelse". Rapport. URL: www.clh.dk. [16.6.2008].

CLP, Center for Ligebehandling af Handicappede (2007, april). "Noget at sige. Børn med funktionsnedsettelsers adgang til indflydelse. Kolofon: København.

Danske handicaporganisationer (2008). "Møt mig som et menneske!". Rapport. URL: www.handicap.dk. [11.07.08].

Daugstad, Gunnlaug (2006). "Innvandring og innvandrere 2006". URL: http://www.ssb.no/emner/02/sa_innvand/sa83/sa83.pdf. [15.06.08]. Rapport.

ECON (2005). "Ferie for personer med store bistandsbehov". Rapport. Oslo.

FFO, Funksjonshemmedes fellesorganisasjon, Rettighetssenteret (.n.d). "SFO (SFO)". URL: <http://www.ffe.no/no/Rettighetssenteret/Rettsregler/Oppvekst-og-opplaring/#4>. [11.07.08].

Frambu (n.d). "Fritid og funksjonshemming", nr. 37 Småskrift.

Frambu (n.d.). "Rettigheter – temaside. Avlastning". URL: <http://www.frambu.no/modules/diagnoser/diagnose.asp?iDiagnoseId=167&iPageId=13124>. [20.09.08].

Grut, Lisbeth (2008). "Erfaringer med bruk av individuell plan". Sintef Helse. Rapport.

Helse- og omsorgsdepartementet (2006-2007). *Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller*. Stortingsmelding nr. 20.

Hdir, Helsedirektoratet (n.d.). "Ledsagerbevis for funksjonshemmede. Fylkesvis oversikt over kommuner som har ordningen". URL: http://www.shdir.no/vp/multimedia/archive/00016/Kommuner_med_ledsage_16033a.pdf. [25.8.08].

Hdir, Helsedirektoratet (2001). "Ledsagerbevis for funksjonshemmede. Retningslinjer." URL: http://www.shdir.no/vp/multimedia/archive/00015/SRFF_Retningslinjer__15837a.doc. [26.8.08].

Justis- og politidepartementet (2005). "Nedsatt funksjonsevne som nøkkelbegrep", *Lov om forbud mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)*. NOU 2005: 8. URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2005/NOU-2005-8/13/4/3.html?id=390703>. [20.08.08a].

Justis- og politidepartementet (2005). "Nedsatt funksjonsevne, funksjonsnedsettelse og funksjonshemming", *Lov om forbud mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)*. NOU 2005: 8. URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2005/NOU-2005-8/6.html?id=390536>. [20.08.08b].

KD, Kunnskapsdepartementet. "SFOen (SFO)". URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/tema/Grunnopplaring/SFOen-SFO.html?id=434946>. [25.8.08].

Lov om folketrygd (1997). URL: <http://www.lovdatab.no/all/nl-19970228-019.html>. [11.07.08].

Lov av 2. juli 1999 nr 61 om spesialisthelsetjenesten m.m. (1999) URL: <http://www.lovdatab.no/for/sf/sf-19990702-061.html> [29.09.2008]

Lov om råd eller anna representasjonsordning i kommunar og fylkeskommunar for menneske med nedsett funksjonsevne m.m. (2005). URL: <http://www.lovdatab.no/all/nl-20050617-058.html>. [25.8.08]

Lov om sosiale tjenester (1991). URL: <http://www.lovdatab.no/all/hl-19911213-081.html>. [11.7.2008].

NFU, Norsk Forbund for Utviklingshemmede (n.d.). "Skolefritidsordningen (SFO)". URL: <http://www.nfunorge.org/files/1005/Fil/15957/SFO.pdf>. [24.9.08].

NKPNF, Nasjonal kompetansesenter for personer med nedsatt funksjonsevne og Shdir, Sosial- og helsedirektoratet (2006). "Full deltakelse for alle. Utviklingstrekk 2001-2007". Delrapport 1.

NKPNF, Nasjonal kompetansesenter for personer med nedsatt funksjonsevne og Shdir, Sosial- og helsedirektoratet (2006). "Full deltakelse for alle. Utviklingstrekk 2001-2007". Delrapport 2.

Kvello, Ø. og Wendelborg, C. (2002). *Nasjonal evaluering av skolefritidsordningen: belyst i et helhetlig perspektiv på barns oppvekstmiljø*. (NTF-rapport 2002:4). Steinkjer: Nord-Trøndelagsforskning i NFU (n.d.): "Skolefritidsordningen (SFO)". URL: <http://www.nfunorge.org/files/1005/Fil/15957/SFO.pdf>. [24.09.09].

NOVA (2002). "Ung i Norge". Rapport.

Rinnan, Tove (2005). "Fritid för barn och unga med funktionshinder. En inventering av kltur- och fritidssatsningar inom kommuner". Handikappförbundens samarbetsorgan. Rapport.

Rinnan, Tove (2007). "Mer än bara lite kul. En skrift om hur vi kan utveckla fritiden för barn och unga med funktionsnedsättningar". URL: www.hso.se [11.7.08].

SHdir, Sosial- og helsedirektoratet (2007a). "Sammen med andre. Nye veier for støt-tekontakttjenesten". Hefte.

SHdir, Sosial- og helsedirektoratet (2007b): "Tilrettelegging av det kommunale tjenestetilbudet til barn med nedsatt funksjonsevne og deres familier" 2005-2006. URL: http://www.shdir.no/vp/multimedia/archive/00023/IS0237_TakTRapport_23499a.pdf.

Skolenettet (n.d.). "Ansvarsgrupper". URL: <http://www2.skolenettet.no/html/met/saeroppl/sto53.html>. [15.8.08]

Socialministeriet (2007). "Foreldre til et barn med handicap. Guide til hjælp og støtte". Kolofon. 3. opplag.

Socialstyrelsen (2005). "Ta ansvar för samverkan. Helhetsperspektiv på samhälls- stöd till barn och unga med funktionshinder. En idéskrift".

Soldal, Oddvar (2007). "Fritid også for funksjonshemma born". URL: http://www.hib.no/aktuelt/konferanse/dokumenter/Fri_tid/solheim.htm. [15.6.2008].

Solheim, Inger (2000). "Integrering er ikke bare å sitte i samme rom, altså. En studie av lærernes erfaringer med integrering av fysisk funksjonshemmede elever i grunnskolen". Hovedfagsoppgave i Helsefag, Universitetet i Bergen.

Solheim, Inger (2005). "Fritid bare for funksjonsfriske barn?" Paper til 2. nasjonale konferanse om forskning om funksjonshemmede.

SRFF, Statens råd for likestilling av funksjonshemmede (n.d.). "Ledsagerbevis". URL: <http://www.shdir.no/srff/temasider/ledsagerbevis/> [25.8.08].

SSB (2008). "Innvandrerbefolkningen, etter vestlig og ikke-vestlig landbakgrunn og kommune". URL: <http://www.ssb.no/emner/02/01/10/innvbef/tab-2008-04-29-10.html>. [15.06.08].

SSB (n.d). "Markant bedre kommuneøkonomi". URL: <http://www.ssb.no/vis/valgaktuelt/arkiv/art-2007-08-14-02.html>. [25.8.08].

SSB-Kostrå (2007). "Gebysatser/brukerbetaling-nivå 2". URL: <http://www.ssb.no/kostra/stt/index.cgi?nivaa=2®ionstype=kommune>. [25.9.08].

St.meld. nr. 39 (2006-2007). *Frivillighet for alle*.

Aalandslid, Vebjørn (2007). Innvandreres demografi og levekår i 12 kommuner i Norge". URL: http://www.ssb.no/emner/02/rapp_200724/rapp_200724.pdf. [15.06.08]. Rapport.